

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Nicol Janočková,
Ján Kačala, Anna Marićová,
Sibyla Mislovičová, Jozef Mlaček,
Slavomír Ondrejovič, Mária
Pisárčiková, Matej Považaj,
Mária Šimková, Iveta Vančová,
Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

ŽIGO, Pavol: Osudy slov <i>škatuľa</i> a <i>krabica</i>	193
POVAŽAJ, Matej: Slovesá typu <i>kapi- tánovať</i> v slovnej zásobe slovenčiny	200

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre- dovekej slovenčiny s výkladom ná- zvu obcí a miest (28)	207
---	-----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

SMATANA, Miloslav: Niektoré názvy ovocných plodov v slovenských ná- rečiach (2)	216
---	-----

ROZLIČNOSTI

<i>Budeme sa sústrediť?</i> J. Kačala	232
---	-----

SPRÁVY A POSUDKY

Slovník súčasného slovenského jazyka pokračuje. M. Pisárčiková	234
Ucelený teoretický obraz spisovného jazyka. E. Chrenková	242
Príspevok do vejára štylistických ná- hľadov. V. Patráš	247

SPYTOVALI STE SA

<i>Prehrdzavenie kovu</i> . I. Vančová	253
---	-----

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

<i>Blahodárny alebo blahodarný?</i> I. Van- čová	255
O slove <i>deň</i> . S. Duchková	255
O predložkách <i>okrem</i> a <i>mimo</i> . I. Van- čová	256

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 45, 2011, č. 4 (20. 9. 2011). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 5,38 € (162 Sk), jednotlivé čísla 0,90 € (27 Sk). Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2011

Cena 0,90 € (27 Sk)

Osudy slov škatuľa a krabica

PAVOL ŽIGO

Náš príspevok má byť úvahou o prirodzenom vývine jazyka, o jazykovom vedomí, ale aj o výsledku regulácie v jazyku, možno aj skrytou úvahou o centre a periférii v slovnej zásobe. Nemalý podiel na uvažovaní o tejto problematike má aj tradícia, jazyková politika, kodifikačná stratégia či používatelia jazyka.

Jedným z klasických príkladov „konkurencie“ slov v retrospektívnom pohľade na kodifikačné zásady v slovenskom jazyku je dvojica slov *škatuľa* a *krabica*. Úvaha o ich vzťahu by sa dala do krátkeho záveru zhrnúť konštatovaním, že spisovným, kodifikovaným je slovo *škatuľa*, druhý člen dvojice – *krabica* – nie je súčasťou kodifikovanej podoby nášho národného jazyka. Tendenciu vedúcu k tomuto záveru potvrdzuje aj kodifikačná delimitácia uplatňovaná v jednotlivých kodifikačných prácach a praktických príručkách. Oporu určitého postoja k zaradeniu tohto slova do spisovného jazyka môžu poskytnúť aj jeho nespisovné útvary, historickojazykovedné poznatky a tradícia, najmä preto, že sú dôkazom o výskyte, stabilite, frekvencii či areálovej distribúcii sledovaného prvku v jazyku a okolitom kultúrnom kontexte.

Slová *škatuľa* a *krabica* sa v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (ďalej HSSJ) – celkom prirodzene – spracúvajú ako samostatné heslové slová: I. *krabica* (HSSJ, zv. 2, s. 124) vo význame „schránka“, „škatuľa“, „pyxis“, II. *škatuľa* (HSSJ, zv. 5, s. 630) v dvoch významoch: 1. „pevný obal na uschovanie rôznych vecí, krabica, skrinka, truhlica“, 2. „polica,

zásuvka“. V súvislosti s príkladmi z nespisovných útvarov slovenského jazyka nemožno obísť ani výskyt skúmaných slov v slovenských nárečiach: heslovému slovu *grabica* (Slovník slovenských nářečí, zv. 1, s. 504; ďalej SSN) sa v tejto nie celkom šťastlivo „pospisovnenej“ podobe pripisujú dva významy: 1. „prútený kôš s uchom (krabica)“, 2. „obal pevného tvaru, obyč. z tvrdého papiera, škatuľa“. Podoba heslového slova *grabica* je v tomto prípade ovplyvnená areálom, z ktorého pochádzajú doklady SSN a v ktorom je typická zmena $k > g$ typu *kto > gdo* (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 1, s. 274). Zo spisovného obdobia slovenského jazyka, t. j. od kodifikácie A. Bernoláka v r. 1787, resp. od vydania jeho rozsiahleho lexikografického diela *Slowár Slowenský, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský* (ďalej *Slowár*), sú kodifikačno-delimitačné postoje k slovám *škatuľa* a *krabica* takéto: slovo *krabica*, resp. jeho hláskoslovná podoba *krabice*, sa už v Bernolákovej kodifikácii celkom prirodzene kvalifikuje ako bohemizmus (*Slowár*, zv. 2, s. 1060), pravdepodobne pre hláskoslovnú podobu koncovky základného tvaru heslového slova – prehlásku $'a > e$; menej pravdepodobná je delimitácia na základe lexikálnej bázy. Predpokladaným medzníkom, ktorý definitívne rozhodol pri kodifikácii slov *krabica* a *škatuľa* v spisovnej slovenčine, bolo po veľkom časovom odstupe vydanie prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* v r. 1931, resp. reakcia na tento kodifikačný akt (v ďalšom texte používame na označenie jednotlivých vydání *Pravidiel slovenského pravopisu* skratku PSP a dopĺňame ju aktuálnym rokom vydania). V spomínaných PSP (1931) sa ako spisovný výraz kvalifikuje slovo *škatuľa* (PSP 1931, s. 293) a tak isto sa ako spisovný výraz kvalifikuje aj slovo *krabica* (PSP 1931, s. 160). Z dejín spisovného slovenského jazyka je známa reakcia, ktorú vydanie PSP z r. 1931 vyvolalo – *Pravidlá* boli poznačené výraznou čechoslovakistickou tendenciou a výsledkom negatívneho postoja slovenskej inteligencie bola príprava novej podoby PSP, ktorú vypracoval H. Bartek. V slovníkovej časti Bartekovho návrhu PSP z r. 1939, ktorý však nebol prijatý (pozri Žigo, 2003, s. 170 – 171), sa nachádza už len slovo *škatuľa* (PSP 1939, s. 391), slovo *krabica* sa v nich vnímalo pravdepodobne ako bohemizmus. Takýto postoj uplatnil autor návrhu H. Bartek aj v americkom vydaní *Slovenského pravopisu s gramatickým a pravopisným slovníkom* (Bartek, 1956, s. 168). Ako nespisovné sa slovo *krabica* hodnotilo aj vo vydaní PSP z r. 1940 (s. 231, pôvodný Bartekov návrh upravil A. A. Baník), slovo *ška-*

tuľa sa v nich kvalifikuje ako spisovné (tamže, s. 400). Taký istý postoj sa uplatnil aj pri vydaní PSP 1953, resp. všetkých ďalších vydaniach tejto kodifikačnej príručky (slovo *krabica* sa v slovníkovej časti neuvádza, pozri PSP 1971, s. 202, slovo *škatuľa* je súčasťou spisovnej slovenčiny, tamže, s. 345). V Slovníku slovenského jazyka (red. Š. Peciar, zv. 1, s. 760) sa slovo *krabica* hodnotí ako zastarané, v tom istom diele (zv. 4, s. 496) sa slovo *škatuľa* uvádza ako spisovné. Táto delimitačná zásada z PSP 1953 sa uplatňuje dodnes: slovo *škatuľa* sa hodnotí ako spisovné vo vydaniach PSP 1991 (s. 385), PSP 1998 (s. 413), PSP 2000 (s. 427), v nich sa v slovníkovej časti slovo *krabica* neuvádza (pozri PSP 1991, s. 224; PSP 1998, s. 231; PSP 2000, s. 241). Taká istá je situácia aj v *Príručke slovenského pravopisu pre školy* J. Oravca a V. Lacu (1987, s. 296 a 496) aj v *Príručke slovenského pravopisu pre školy a prax* od I. Ripku, J. Skladanej a M. Imrichovej (2006, s. 298, s. 517). V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1987, s. 166) sa slovo *krabica* hodnotí ako subštandardné, slovo *škatuľa* ako spisovné (tamže, s. 379), vo vydaní *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* z r. 2003 (s. 272) sa slovo *krabica* takisto hodnotí ako subštandardné. V *Synonymickom slovníku slovenčiny* (1995, s. 214) sa pri výraze *krabica* uvádza odkaz „pozri škatuľa“, ktorému sa (tamže, s. 716) pripisuje význam „obal pevného tvaru“, a uvádzajú sa synonymá, hovorové slovo *dóza* a nižšie hovorové slová *piksl'a*, *piksňa*. V druhom vydaní *Synonymického slovníka slovenčiny* (1997, s. 224) je situácia v hodnotení slov *krabica* a *škatuľa* zhodná s prvým vydaním. V *Morfematickom slovníku slovenčiny* sa morféma *krab-* spracúva (1999, s. 187), morféma *škatul'-* a sedem jej ďalších derivovaných podôb sa uvádza (tamže) na s. 501 a tá istá koreňová morféma sa spracúva aj v Slovníku koreňových morfém slovenčiny (2005, s. 439). V najnovšom lexikografickom diele – *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (zv. 2, s. 772) sa heslové slovo *krabica* uvádza vo význame „pevný obal, škatuľa; obsah tohto obalu“ s poznámkou v zátvorkách, že ide o slovo českého pôvodu (heslo *škatuľa* v tomto projekte ešte spracované nie je). V súčasnom slovenskom jazyku je prirodzený výskyt slov *škatuľa* a *krabica* v Slovenskom národnom korpuse *prim-5.0-public-sane* medzi 699 496 280 jednotkami takýto: slovo *škatuľa* sa vyskytuje 7152-krát, *škatuľový* 144-krát, *škatuľka* 5701-krát, *škatuľkový* 23-krát; *krabica* 1232-krát, *krabicový* 169-krát, *krabička* 778-krát, *krabičkový* 1-krát.

Celkový zmysel porovnávania slov *krabica* a *škatuľa* v kodifikovanej podobe jazyka sa prejaví vtedy, ak si okrem „tradičného“ prístupu pri kodifikácii jednotlivých slov všimneme podstatu javu, z ktorého kodifikácia vychádza. Jedným z kritérií kodifikácie je aj autochtónnosť výrazu, jeho „pôvodnosť“ v jazyku. Pri retrospektívnom pohľade na slová *škatuľa* a *krabica* a na ich vzťah k „prirodzenému“ pôvodu by sa bolo treba priznať k „obrátenej“ pomeru. Už len preto, že slovo *škatuľa*, ktoré je súčasťou kodifikovanej podoby slovenčiny po desaťročia, sa do nášho jazykového prostredia dostalo v minulosti ako pomenovanie nového fenoménu, spätého s importom kultúrnych artefaktov, v tomto prípade z latinského, resp. románskeho prostredia. Dokazuje to V. Machek (1957, s. 501) tvrdením, že slovo *škatuľa* preniklo do nášho kultúrneho kontextu rozvojom lekárnictva. Neskoré prevzatie tohto slova v kultúrnej sfére uvádza aj M. Vasmer (1984, zv. 4, s. 447) a dodáva, že slovo *шкатулка* s ohľadom na to, že nejde o tradičný, ale o kultúrny fenomén, sa napr. v ruštine objavilo až v r. 1708 (hoci je výskyt tohto slova aj fenoménu v ruštine na prvý pohľad neskorý, treba dôverovať M. Vasmerovi, ktorý mal spoľahlivý pramenný materiál; možno neskorý zápis slova *шкатулка* súvisí aj so vznikajúcimi kontaktmi vtedajšieho Ruska so západnou Európou zásluhou cára Petra I. začiatkom 18. stor.). Tradičné pomenovanie pevného obalu v ruštine je však *коробка*.

Pravda o kontinuite slov v našom tradičnom a kultúrnom prostredí by sa mohla odvinúť aj od priznania sa k adekvátnej historickej aj jazykovej kontinuite tejto dvojice, od domáceho pôvodu slova, ktorý je argumentom časti kodifikátorov pri rozhodovaní o spisovnosti konkrétneho výrazu. Táto pravda v prípade spomínaného „obalu pevného tvaru“ vychádza zo spôsobu jeho zhotovovania využitím prírodných materiálov a tradičných metód ich spracovania: pletením z prútia, lyka či iných surovín rastlinného pôvodu. Tradičné pomenovanie spomínaného „obalu pevného tvaru“ má korene v praslovanskej, až indoeurópskej podobe **korb-*, z ktorej po známej metatéze likvid v jednotlivých slovanských jazykoch vznikli podoby *krab-*, *короб-*. Túto vývinovú líniu potvrdzujú aj etymologické slovníky, v ktorých sa uvádza pôvodná staroslovienska podoba **korbъ* vo význame „kôš“, t. j. „obal pevného tvaru“ (Machek, 1957, s. 230; systémovosť slova *krabica* má v našom jazyku navyše oporu aj v slovotvornom postupe – formante *-ica*). Spôsob tradičného zhotovovania obalov z prútia, lyka a pod. dokazujú slová

typu *korba* = „košovitá, pletená časť voza“ (Machek, 1957, s. 221). Napriek formálnej aj významovej podobnosti sa neodporúča spájať s východiskovým koreňom **korb-* slovo *korbáč* vo význame „pletená prútená, resp. kožená pomôcka na poháňanie dobytká“, v moravských nárečiach aj *karabina* = hrubý pastiersky bič; o pôvode slova *korbáč* s odkazom na francúzsku podobu *cravache* V. Machek (1957, s. 194) pochybuje a spája ju s osmanským pastierskym prostredím a východiskovou podobou *kyrbač*; prastarú – pravdepodobne pre indoeurópanov spoločnú – východiskovú podobu **korb-* v slove *krabica* potvrdzuje aj výskyt tohto koreňa v germánskych jazykoch, a to vo význame „kôš“, „pletená schránka“. Pôvod slova *krabica* v podobe **korb-* dokazuje slovo *korba* v slovenských nárečiach, ktorým sa označuje „kôš, košina na saniach, voze“, t. j. časť voza, saní, usposobená na prepravu nákladu alebo ľudí (vyskytuje sa v nárečových textoch z lokalít Hubová, okr. Ružomberok; Prievidza; Košťany nad Turcom, okr. Martin; Bošáca, okr. Trenčín; Hlboké, okr. Senica; Široká, okr. Prešov), príp. „pohodlnejšie sane“ (Sokolče, okr. L. Mikuláš; Svätuša, býv. okr. Šurany; Kunov, okr. Senica). Deminutívum *krabička* sa oproti tomu v nárečovom prostredí vyskytovalo málo, pretože išlo o pomenovanie menšieho prvku, ktorý mal vo vidieckom spôsobe života zriedkavejšie využitie. Slovo *krabica* sa v tradičnej remeselníckej terminológii v súčasnosti používa v elektrotechnike na pomenovanie malej rozvodnej schránky zabudovanej pod omietkou a slúžiacej na spájanie či vetvenie elektrických okruhov. Zatiaľ nevedno, či tento výraz niekto začlenil do profesionálneho slangu, ale elektrotechnici zásadne odmietajú na pomenovanie uvedenej schránky použiť výraz (*rozvodná*) *škatuľa* a nehodlajú sa vzdať svojej tradičnej *krabice*.

Na pozadí predchádzajúcich riadkov si celkom oprávnené možno položiť otázku, aký význam majú tieto úvahy, ak jazyk v jeho kodifikovanej podobe považujeme za ustálený. Na pozadí historickojazykovedného poznania sa však pri odpovediach na otázky podobného druhu vnucuje potreba využiť argumentácie o vzťahu nášho jazyka k iným jazykom, uplatniť poznatky o jeho kontinuite, o tradíciách, koexistencii našej národnej kultúry s inými kultúrami a jazykmi. Vzťah dvoch slov – *škatuľa* a *krabica* – nás z historickojazykovedného hľadiska, z hľadiska poznania prirodzenosti a kontinuity vo vývine jazyka, privádza k poznatku, že tým, čo bolo pre nás jazykovo, areálovo, tradične a kontinuitne prirodzené, slovanské, možno aj slovenské,

bol praslovanský (či až praindoeurópsky) koreň **korb-*, z ktorého sa vyvinulo slovo *krabica*. V určitom období kodifikácie slovenského jazyka, možno z istých puristických predsudkov, v snahe poukázať – v tomto prípade neadekvátne – na rozdiely medzi slovenčinou a češtinou, zaimponovala (nielen) vtedajším kodifikátorom cudzia, románska, neslovanská, pre nás z vývinového hľadiska nekontinuitná podoba *škatuľa*. Máme ju kodifikovanú, preto ju treba aj používať. Postupné hlbšie prenikanie do podstaty nášho jazyka nás však často privádza k poznaniu, že nie všetky zásahy do kodifikácií či kodifikačné snahy spočívali v čase ich realizácie na spoľahlivých identifikačných kritériách, na pravdivom historickom poznaní a zhodnotení širších medzijazykových vzťahov. Preto si kladieme otázku, či by sa v jazykovede v prípade slov *škatuľa* a *krabica* nedalo uvažovať aspoň o „retrospektívnych heteronymách“.

Ak sa občas zdvihne hlas o ohrození slovenčiny, o nedostatku jej ľubozvučnosti a historickej krásy, majú túto hrozbu na svedomí v prvom rade jej používatelia. Môže náš jazyk za to, že jeden z jeho pôvodných a pradávnych prvkov, prastarý základ **korb-* a od neho odvodená prirodzená podoba *krabica* „ustúpil“ nedomácemu, nie celkom prirodzenému kultúrnointegračnému výrazu *škatuľa*, ktoré má neslovanský pôvod? Aj taký býva jazykový vývin. Nemá ho na svedomí tradícia, neobviňujme z toho ani A. Bernoláka, ktorý sa pri uplatňovaní kodifikačnej delimitácie pri slove *krabica* opieral viac o hláskovú príbuznosť nominatívu singuláru s češtinou ako o lexikálnu stránku tohto slova. Možno sme si na vine sami, najmä tým, že pri kodifikovaní chceme vidieť jazykové javy čierne alebo biele.

Pavol Žigo

LITERATÚRA

Archív nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Kartotéka Slovníka slovenských nárečí.

Atlas slovenského jazyka. Zv. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. Časť druhá – úvod, komentáre, materiály. Red. J. Štolc. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314 + 198 s.

BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenský, Česko-Lat'insko-Ñemecko-Uherský. Zv. 1 – 5. Pešť: 1825 – 1827.

BARTEK, Henrich: Slovenský pravopis s gramatickým a pravopisným slovníkom. Vydal rev. J. Lach. Whiting. Indiana. USA 1956. 198 s.

Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 2. K – N. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s.

Historický slovník slovenského jazyka, Zv. 5. R – Š. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 2000. 692 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1987. 592 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská ako prácu svojej pravopisnej komisie. Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská. Tlačou kníhtlačiarenskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine. 1940. 482 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Jedenáste, zrevidované vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 424 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1991. 536 s.

Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax. Zostavil I. Ripka, M. Imrichová a J. Skladaná. Bratislava. Ottovo nakladateľstvo Agentúra Cesty 2006. 674 s.

Slovenský národný korpus. Prim-5.0-public-sane

Slovník slovenských nářečí. Zv. 1. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – MOŠKO, Gustáv – ŠIMON, František – BENKO, Vladimír: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov: Náuka 1999. 531 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava – OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina – ŠIMON, František – CZÉREOVÁ, Beáta – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína – BENKO, Vladimír – MOŠKO, Gustáv: Slovník koreňových morféme slovenčiny. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005. 584 s.

VASMER, M.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Tom. II. E – Muž. Moskva. Progress 1986. 672 s.

ŽIGO, Pavol: Konfliktnosť kodifikčných snáh Henricha Barteka. In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 3, s. 166 – 173.

Slovesá typu kapitánovať v slovnej zásobe slovenčiny

MATEJ POVAŽAJ

Najmä v športovej publicistike sa začína používať sloveso *kapitánovať* vo význame „zastávať funkciu kapitána, byť kapitánom“, napr. *LFC vybehne na predposledný prípravný duel predsezónneho obdobia na trávnik FC Lyn Oslo v zostave, ktorej bude od úvodu kapitánovať Dirk Kuyt. – Prajeme mu skoré uzdravenie a Ine Václavovej, ktorá bude ako náhradníčka kapitánovať jeho posádku, držíme palce. – Kapitánovať veľmi nemusím, ale keď ma tréner postavil do tejto pozície, tak sa budem snažiť vykonať si svoju robotu na sto percent. – Kapitánoval aj Mascherano a Argentína porazila Venezuelu 4 : 0. – Igor má za sebou náročnú sezónu, keď okrem troch družstiev, v ktorých aktívne hrával, kapitánoval aj v družstve juniorov. – Mňa ako nehrajúceho kapitána počastoval otázkou, či viem vôbec hrať šach, keď kapitánujem. – Na druhom mieste sa umiestnila moja posádka Alusail, ktorú kapitánoval Zoran Lazič alias Zoky. – Posádku Tři Sestry kapitánuje Milan Hajek – Hajčus.* (Doklady sme vypísali z internetových stránok.) Dva doklady na sloveso *kapitánovať* uvádza aj Slovenský národný korpus (porov. www.juls.savba.sk → Pramene v elektronickej podobe → Slovenský národný korpus). V tejto súvislosti sa vynára otázka, či sloveso *kapitánovať* možno pokladať za spisovné, alebo ho treba zaradiť medzi nespisovné jazykové prostriedky, keďže sa neuvádza v nijakom výkladovom slovníku ani v Pravidlách slovenského pravopisu.

Sloveso *kapitánovať* je utvorené príponou *-ovať* od podstatného mena *kapitán*, ktoré má podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (4. vyd. z roku 2003) viacero významov: pomenúva sa ním 1. „najvyšší stupeň hodnosti nižších dôstojníkov“, 2. „veliteľ lode alebo lietadla“, 3. „vedúci hráč športového družstva“, 4. „v minulosti veliteľ, vodca (územia, objektu, skupiny ap.)“, 5. ako expresívne slovo „vedúca osobnosť“ (v druhom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka z roku 2011 sa tento význam hodnotí ako publicizmus). V dokladoch citovaných na začiatku sa sloveso *kapitánovať* viaže predovšetkým na tretí význam slova *kapitán*, predposledný doklad sa viaže na jeho druhý význam a v poslednom doklade *Tři Sestry* je názov hudobnej skupiny, z čoho vyplýva, že sloveso *kapitánovať* sa tu viaže

na piaty význam slova *kapitán*. Na sloveso *kapitánovať* sme v Slovenskom národnom korpuse našli tieto dva doklady viažuce sa na treté význam slova *kapitán*: *Práve on kapitánoval majstrom sveta na šampionáte v USA. – ... dlho pôsobil v Sparte, ktorej aj kapitánoval, má za sebou množstvo ťažkých zápasov.*

V slovnej zásobe slovenčiny máme viacero slovies utvorených tak ako sloveso *kapitánovať* so všeobecným významom „zastávať funkciu pomenovanú základovým podstatným menom“, hoci nie všetky sú lexikograficky spracované v našich výkladových slovníkoch. Na uvedenú skupinu slovies upozornil už J. Horecký v práci *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959, s. 183) a potom v práci *Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov* (1971, s. 211), kde okrem iného konštatuje, že medzi podmetové slovesá, ktoré sa tvoria od názvov osôb, patria aj slovesá, ktoré sa tvoria od neodvedených názvov osôb príponou *-ovať*, vyjadrujúce význam „byť tým, čo označuje podstatné meno, resp. fungovať ako ten, čo označuje podstatné meno“ a medzi príkladmi uvádza slovesá *bačovať*, *gazdovať*, *panovať*, *kočičovať*, *hostovať*, *majstrovať*, *cárovať*, *kraľovať*, *špehovať*. Na Horeckého konštatovanie v Slovenskej lexikológii nadväzujú aj autori kolektívneho diela *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989, s. 158), ktorí v podkapitole *Sémantická skupina dynamických slovies* v časti *Slovesá so všeobecným významom fungovať* uvádzajú, že „Slovesá vyjadrujúce proces ako fungovanie korešpondujú s kvalifikačnými slovesami v sémantickej skupine časovo nelokalizovaných slovies, ktoré vyjadrujú isté spoločenské zaradenie. Ide o desubstantívne slovesá tvorené od substantívnych základov formantmi *-ovať*, *-it'* s významom ‚fungovať ako ten, čo označuje podstatné meno‘ (Horecký, 1971, s. 211)“, a medzi príkladmi sú aj slovesá *horárovať*, *špiónovať*, *šoférovať*, *rušňovodičovať*, *primášovať*.

Z príkladov, ktoré uvádzajú J. Horecký a *Dynamika slovnej zásoby slovenčiny*, sú v *Slovníku slovenského jazyka* (1959 – 1968; ďalej SŠJ), v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003; ďalej KSSJ) či v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (1. zv. písmená A – G, 2. zv. písmená H – L; ďalej SSSJ) lexikograficky spracované, resp. v *Pravidlách slovenského pravopisu* (2000; ďalej PSP) a v *Místríkovom Retrográdnom slovníku slovenčiny* (1971; ďalej RSS) zachytené slovesá *bačovať* (SSJ, KSSJ, SSSJ, PSP, RSS), *cárovať* (SSJ, SSSJ, PSP, RSS), *gazdovať* (SSJ, KSSJ, SSSJ, PSP,

RSS), *horárovať* (SSSJ), *hostovať* (SSJ, KSSJ, SSSJ, PSP, RSS), *kočičovať* (SSJ, RSS), *kraľovať* (SSJ, KSSJ, SSSJ, PSP, RSS), *majstrovať* (SSJ, KSSJ, PSP, RSS), *panovať* (SSJ, KSSJ, PSP, RSS), *šoférovať* (SSJ, KSSJ, PSP, RSS), *špehovať* (SSJ, KSSJ, PSP, RSS), *špiónovať* (SSJ, KSSJ, PSP, RSS; v SSJ a v RSS v staršej pravopisnej podobe *špionovať*). Nie všetky z uvedených slovies majú však iba význam „zastávať funkciu pomenovanú základovým podstatným menom“, ale aj význam „vykonávať nejakú činnosť“. Z citovaných slovies význam „zastávať funkciu pomenovanú základovým podstatným menom“ majú slovesá *bačovať*, *cárovať*, *gazdovať*, *horárovať*, *hostovať* (SSJ ho hodnotí ako yriedkavé a uvádza jeden doklad y diela D. Tatruku), *kočičovať*, *kraľovať*, *majstrovať*, *primášovať*, *rušňovodičovať*, *šoférovať*, no niektoré z nich majú aj ďalší význam, napr. sloveso *bačovať* má aj pejoratívny význam „zle gazdovať“, sloveso *cárovať* má aj význam „vládnuť“, sloveso *gazdovať* má aj význam „hospodáriť“, sloveso *hostovať* má aj význam „(o umelcoch, športovcoch a pod.) vystupovať ako host“, sloveso *kraľovať* má aj trochu expresívny význam „mať prevahu, vynikať v niečom, rozhodovať“, sloveso *majstrovať* má aj hovorový význam „ručne zhotovovať, robiť (amatérsky) nejakú ručnú prácu“, sloveso *šoférovať* má aj význam „viest’ motorové vozidlo“. Vo vyhľadávači Google ani v Slovenskom národnom korpuse sme nenašli ani jeden doklad na sloveso *rušňovodičovať*, z čoho možno urobiť záver, že išlo o príležitostné použitie slovesa v nejakom texte publikovanom v čase tvorby Dynamiky slovnej zásoby slovenčiny.

Lexikograficky sú spracované aj ďalšie slovesá so všeobecným významom „zastávať funkciu pomenovanú základovým podstatným menom“. Sú to slovesá *direktorovať* (SSSJ), *družbovať* (SSJ, SSSJ, RSS), *farárovať* (SSJ, SSSJ, RSS), *kaplánovať* (SSJ, SSSJ, RSS), *kibicovať* (SSJ, KSSJ, SSSJ, RSS), *koučovať* (SSSJ), *lektorovať* (SSJ, KSSJ, SSSJ, RSS), *pajácovať* (SSJ, RSS), *pastorovať* (SSJ, RSS), *poručníkovat’* (SSJ, RSS), *poslancovať* (SSJ, RSS), *predsedovať* (SSJ, RSS), *prezidentovať* (SSJ, RSS), *profesorovať* (SSJ, RSS), *prorokovať* (SSJ, KSSJ, RSS), *redaktorovať* (SSJ, RSS), *rektorovať* (SSJ, RSS) utvorené dnes už zo zastaraného podstatného mena *rektor* (= správca školy a organista), *rektorovať* (SSJ, RSS), *riaditeľovať* (SSJ, RSS), *starostovať* (SSJ, KSSJ, RSS), *sudcovat’* (SSJ, KSSJ, RSS), *šaškovať* (SSJ, RSS), *šéfovať* (SSJ, KSSJ, RSS), *šustro-*

vat' (SSJ, RSS) utvorené dnes už zo zastaraného podstatného mena *šuster* (= obuvník), *tútorovať* (SSJ, RSS), *učiteľovať* (SSJ, KSSJ, RSS), *veliteľovať* (SSJ, RSS), *vezírovať* (SSJ, RSS), *žandárovať* (SSJ, RSS). (Doklady na používanie uvedených slovies v jazykovej praxi neuvádzame, lebo ide už o lexikograficky spracované slovesá a pri mnohých z nich si záujemca môže doklady nájsť aj v Slovenskom národnom korpuse.) Retrográdnym slovníkom slovenčiny zachytáva aj sloveso *kantorovať*, ktoré je utvorené z podstatného mena *kantor* s významom „spevák a organista v kostole“, resp. z hovorového slova *kantor* s významom „učiteľ“ (porov. SSSJ). Ako zaujímavosť možno uviesť, že s týmto typom slovies sa možno stretnúť aj v starších lexikografických prácach. Napríklad v Kálalovom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924) sa uvádza sloveso *učbárovať*, ktoré je utvorené dnes už zo zastaraného podstatného mena *učbár* (= učiteľ), a sloveso *rektorovať*. P. Tvrďý vo svojom Slovenskom frazeologickom slovníku (1933) zachytáva sloveso *richtárovať* (aj jeho staršiu pravopisnú podobu *rychtárovať*) a z predtým citovaných slovies zachytáva aj slovesá *bačovať*, *družbovať*, *gazdovať*, *kraľovať*, *majstrovať*, *panovať* (byť pánom), *prorokovať*, *špehovať*.

Vo vyhľadávачi Google a v Slovenskom národnom korpuse sme našli aj tieto ďalšie lexikograficky nespracované slovesá typu *kapitánovať* (doklady z internetových stránok označujeme v zátvorkách skratkou *Int.*, doklady zo Slovenského národného korpusu skratkou *SNK*): *dekanovať*, ktoré súvisí s podstatným menom *dekan* s významom „kto je na čele fakulty“, ale aj s podstatným menom *dekan* s významom „katolícky kňaz stojaci na čele dekanátu, t. j. cirkevného obvodu“ (v SNK 1 doklad), *patrónovať* (v SNK 5 dokladov), *prednostovať* (v SNK 12 dokladov), *primárovať* (v SNK 0 dokladov), *primátorovať* (v SNK 14 dokladov), *revizorovať* (v SNK 0 dokladov), *správcovať* (v SNK 1 doklad), napr. ... *naháňa kšefty, učí, dabuje a ešte chce **dekanovať** a riaditeľovať, aj keď na úkor kvality.* (Int.) – ... *napriek tomu minister školstva hrá mŕtveho chrobáka a dekan si **dekanuje** naďalej.* (Int.) – *Kňaz to nie je bezmenný, volá sa Jozef Tiso, dve desaťročia **dekanoval** v Bánovciach...* (SNK). – ... *pod záštitou predsedu TSK Tibora Mikuša, ktorý sa podujal podobný projekt **patrónovať** aj o rok pre základné školy.* (Int.) – *Spolky by mali **patrónovať** štátnu športovú reprezentáciu, činnosť a mzdy občianskych združení, talentovanú mládež...* (Int.) – *Francúzske produkčné*

a distribučné spoločnosti majú chvalabohu zvyk **patrónovať** nad umením... (Int.) – Nie je dôležité, kto bude múzeum **patrónovať**?... (Int.) – Pobyť v Banskej Bystrici – v nej aj popri maďarizačných výčinoch, predsa len inštitucionálne **patrónoval** Štefan Moyzes, ktorého „nástrojom“ bolo aj gymnázium... (SNK) – Môže **prednostovať** aj kontrolovať. (Int.) – Nahradil Richarda Dlhého (KDH), ktorý odišiel **prednostovať** na Západ k starostovi Rudolfovi Bauerovi... (Int.) – To isté samozrejme urobíte aj Vy a budete **prednostovať** za 1/4 súčasného platu... (Int.) – Jaroslav Senčák **prednostuje** na Jazere už osem rokov. (SNK) – Ako sa vám „**primáruje**“? (Int.) – ... naozaj, **primáruje** tam a dokonca stavia si vraj vlastný pavilón... (Int.) – Nekoronovaný rómsky kráľ chce **primátorovať** v Rimavskej Sobote. (Int.) – Trnava chce **primátorovať** traja. (Int.) – **Primátorovať** sa dá aj nepresvedčivo, aj neperspektívne, aj formálne, ale to je cesta do politického dôchodku (Int.) – ... kto nám bude „**primátorovať**“ a „poslancovať“. (Int.) – Chceli by ste **primátorovať** v meste, ktoré by sa stalo sídlom najväčšieho kraja s miliónom obyvateľov... (Int.) – Poznáme sa ešte z čias, keď sme **primátorovali**, on v Bratislave, ja v Košiciach. (SNK) – Veď keď môže vodič aj **revízorovať**, tak nech aj revízor šoféruje... (Int.) – Kedy môže veliteľ odmietnuť inému veliteľovi **správcovať** misiu? (Int.) – V našom vchode bytového domu sme napríklad celkom znechutení z neschopnosti podniku, ktorý nám dom **správkuje**. (Int.) – Táto kysucká obec mala vtedy dve školy a on riaditeľoval, či lepšie **správcoval** na takzvanej Hornej škole. (Int.) – Učiteľoval a **správcoval** na tunajšej škole skoro 40 rokov. (Int.) – Tam bola malá lekárň, **správcoval** v nej magister Barilun. (SNK)

Medzi dokladmi vo vyhľadávачi Google a v SNK sme našli doklady na sloveso **sudcovať** nielen vo význame „byť rozhodcom“, ale aj vo význame „byť sudcom (na súde), zastávať funkciu sudcu“: *Z blata do kaluže, ale sudca, čo toto odsúhlasil, môže **sudcovať** tak v Iráne!* (Int.) – *Hneď by si všetci veľmi dobre rozmysleli, čo a ako a či vôbec chcú úradničiť, **sudcovať**, prokurátorčiť, obhajovať, žandárčiť...* (Int.) – *A obaja boli hrdinskí rytieri, ale ten starší bol rytierskejší než mladší a už krajine kraloval, medzi poddanými spravodlivo **sudcoval** a ľud jeho krajiny a kráľovstva ho miloval.* (SNK) Vo vyhľadávачi Google sme našli aj doklady na sloveso **poručníkovať** nielen vo význame „rozkazovať“ (porov. SSJ, kde sa v tomto význame hodnotí ako pejoratívne), ale aj vo význame „byť poručníkom“: *Socialistickí pohrobko-*

via sa snažia zrušiť základnú črtu demokracie – každý je svojho života strojom – a chce **poručníkovat'**, **obrat' schopných**. – ... ktorý zaujal ku Kantovi diferencovaný postoj, žiadal, aby teológia prestala **poručníkovat'** filozofii, čo sa v našom akademickom osvietenstve čiastočne už realizovalo.

Zostáva ešte zaujať stanovisko k štylovej hodnote slovesa *kapitánovať* a ostatných slovies so všeobecným významom „zastávať funkciu pomenovanú základovým podstatným menom“. Prevažná väčšina slovies tohto typu, ktoré sú lexikograficky spracované v našich výkladových slovníkoch, v Slovníku slovenského jazyka, v Krátkom slovníku slovenského jazyka a v Slovníku súčasného slovenského jazyka (*direktorovať, farárovat', kaplánovať, kibicovať, kočišovať, majstrovat', pajácovať, pastorať, poslančovať, predsedovať, prezidentovať, profesorovať, redaktorovať, rectorovať, rektorovať, riaditeľovať, starostovať, sudcovať, šéfovať, šoférovať, špiónovať, šustrovať, tútorovať, učiteľovať, veliteľovať, vezírovať, žandárovat'*), hodnotí sa ako hovorové slová, t. j. ako spisovné slová príznačné najmä pre živú, neoficiálnu komunikáciu. Rovnako je primerané hodnotiť aj slovesá tohto typu, ktoré zatiaľ nie sú lexikograficky spracované, a to slovesá *dekanovať, kapitánovať, patrónovať, prednostovať, primárovat', primátorovať, revízorovať, správcovať*.

V niektorých citovaných dokladoch si možno všimnúť, že ich autori uvedené slovesá kladú do úvodzoviek, akoby chceli naznačiť, že si uvedomujú, že nejde o spisovné, štylisticky neutrálne slová, ale že ide o štylisticky príznakové slová a že sa tak akoby ospravedlňovali za ich použitie v písanom texte. Na takéto dištancovanie sa od slovies typu *kapitánovať* nevidíme dôvod, lebo – ako z nášho rozboru vyplýva – ide o pomerne produktívny spôsob tvorenia slovies v súlade so slovotvornými zákonitosťami platnými v spisovnej slovenčine, a ak sa takéto slovesá použijú v texte, v ktorom je primerané používať aj hovorové jazykové prostriedky, netreba na ne upozorňovať úvodzovkami, aj keď ide o novo utvorené slová.

LITERATÚRA

HORECKÝ, Ján: Slovotvorná sústava slovenčiny. Podstatné meno – Prídavné meno – Sloveso. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 218 s.

HORECKÝ, Ján: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.

HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.

KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Vlastným nákladom. Tlačou Slovenskej Grafie 1924. 1 112 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s.

MISTRÍK, Jozef: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 1971. 736 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. 592 s.

Slovenský národný korpus. www.juls.savba.sk.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1 – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2006. 1 088 s.

TVRDÝ, Peter: Slovenský frazeologický slovník. 2., doplnené vyd. Praha – Prešov: Nákladom Československej grafickej únie, úč. spol. 1933. 844 s.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (28)

RUDOLF KRAJČOVIČ

kuchňa, f., **Kuchyňa**, f. miestnosť na prípravu jedál (sloven. *kuchyňa*, v náreč. aj *kuchňa*, *kucheň*, čes. *kuchyně*, poľ. *kuchnia*, srb., chorv. *kuhinja* atď.). – *Cuhnamezej* 1206, *Kuhna* 1291, *Kuchina* 1773, *Kuchyňa* 1808, *Kuchyňa*, dnes *Kuchyňa*, obv. Malacky; najstarší záznam v maďar. v prepise *Kuchnamezö* (1206) v spojení s maďar. apel. *mező* „pole“ naznačuje, že ide o kuchyňu mimo osady, v poli, čiže o poľnú kuchyňu pre hostí cestujúcich jantárovou cestou, ktorá v stredoveku prechádzala Záhorskou nížinou v blízkosti dnešnej obce Kuchyňa, to potvrdzuje skutočnosť, že názov obce *Kuchyňa* motivoval vzťah osadníkov k blízkej host'ovskej kuchyni, ktorú osadníci zrejme boli povinní v službách panstva zásobovať a starať sa o ňu; z hist. názvov *Kuchňa*, *Kuchyňa* zaužíval sa názov *Kuchyňa*.

kural, m., hist. apel. **kurial**, m. majetnejší roľník obrábajúci panské pozemky (v sloven. známe apel. *kurialista* „majetnejší roľník“, ktorý obrábal panskú pôdu, člen kráľovskej kúrie, SSJ I., apel. *kurialista* v rovnakom význame doložené z 18. stor., v sloven. adj. *kuriálny* zemiansky, patriaci ku kúrii zo 17. stor., HSSJ II.), z lat. *curialis* patriaci ku kúrii. – *Kuroľ* 1223, *Kural* 1308 *Kuráľy* 1773, *Kuraly* 1920, *Kuralany* 1927, dnes *Kuralany*, obv. Levice; názov *Kural* či *Kurali* (v maďar. *Kural*, *Kuraly*, t. j. *Kural'*) motivovaný osadou, v ktorej bývali kurialisti, roľníci obrábajúci panské pozemky; dnešný názov *Kuralany* je novší, vznikol topon. príp. -*any* v r. 1927.

kúr, m. kúdol prachu, dymu (sloven. *kúr* oblak dymu, prachu, pary, čes. *kouř* dym, poľ. *kurz* prach atď.); p. heslá *kurim*, *kúriť*.

kurim, -a, -o, trp. prič. prít. niečo zadymené, zahalené oblakom prachu. – *Kurima* 1327, *Kurima* 1773, dnes *Kurima*, obv. Bardejov; názov v tvare

prít. trp. príč. *kurim* či *kurima* od slovesa *kúrit'*, *kúrit' sa* dymit', dymit' sa, prášiť, prášiť sa (známe v sloven., v náreč. *kúrit' sa* dymit' sa, prášiť sa, i parit' sa, čes. *kouřiti se* dymit', prášiť, pol. *kurzyć* prášiť atď.); motiváciou jeho vzniku boli zrejme oblaky dymu, prípadne vo vetre i v prachu pri čistení a vypaľovaní kľčoviska neďaleko založenej osady; reálnosť výkladu potvrdzuje názov blízkej obce *Poruba* (p. hes. *poruba*), od apel. *poruba* „plocha výrubu lesa“, t. j. plocha, na ktorej sa vyklčovaný materiál, korene, kríky a pod. spaľovali; názov *Kurima* sa ustálil už v stredoveku.

kurimka, f., zdrob. apel. menšia plocha zahaľovaná oblakmi dymu, prachu alebo pary (od trp. príč. *kurim* zdrob. príp. *-ka*); p. hes. *kurim*. – *Kwrymka* 1548, *Kurimka* 1773, *Kurimka* 1920, dnes *Kurimka*, obv. Svidník; názov podľa častého zahaľovania chotára dymom zo spaľovania vyklčovaných drevín, koreňov, kríkov a pod.; názov v hist. podobe *Kurimka* sa ustálil už v stredoveku.

So zreteľom na to, že spádovým chotárom (s n. v. 270 – 655 m) preteká potok nazývaný *Kurimka*, nemožno vylúčiť, že obec v čase jej založenia okolie nazvalo podľa spomenutého potoka *Kurimka*; názov potoka mohol byť motivovaný jeho častým zahaľovaním parou a dymom, čo spôsobovalo pretekánie potoka priestorom vypaľovaného rúbaniska; napokon vzhľadom na spádový ráz chotára je tu aj azda menej reálna možnosť výkladu od trp. príč. *kurim* od slovesa *kúrit'* v expr. význame „rýchlo bežať“, prenes. „tiecť rýchlym prúdom“ (k tomu p. SSN I. 912); v tomto prípade by bol názov obce vznikol podľa názvu potoka; v hesle *kurimka* sa dáva prednosť motivácii názvu podľa častého zahaľovania dymom z vypaľovania kľčoviska, prípadne aj parou z prehriateho potoka v čase vypaľovania.

kúrit', verb. **kúrit' sa**, verb. dymit', dymit' sa, prášiť, prášiť sa, parit' sa; p. heslá *kurim*, *kúrov*.

kúrov, -a, -o, hist. men. adj. **kurov**, -a, -o niečo často zahaľované kúrom, oblakmi dymu, prachu, prípadne pary (od apel. *kúr*, vo výchsl. náreč. *kur* dym, prach, para, príp. men. adj. *-ov*, *-ova* alebo v názve topon. príp. *-ov*, *-ova*); p. heslá *kúr*, *kúrit'*. – *Curo* 1330, *Kurowa* 1618, *Kurow*, *Kurova* 1773, *Kurowá* 1808, *Kurov* 1920, dnes *Kurov*, obv. Bardejov; názov motivovaný častým zadymovaním priestoru v blízkosti založenej osady; výklad potvrdzuje skutočnosť, že obyvatelia obce sa tradične venovali páleniu uhlia (VSO II.), ale aj fakt, že v chotári

susednej obce vypaľovali rúbaniská, z ktorých kúdole dymu zahaľovali aj časť chotárov susedných obcí; svedectvo o rúbaniskách podávajú napr. najstaršie záznamy susednej obce *Gerlachov* s maďar. apel. *vágás* rúbanisko (*Gerlachwagasa* 1344, *Gerlakvagasa* 1357), ktoré sa už ako majetok vlastníka menom *Gerlach* klčovali a po spálení zbytočných drevín zúrodňovali; toto spaľovanie vyklčovaných drevín iste motivovalo aj názov potoka *Kurovec* tečúceho chotárom obce, zrejme často zahaľovaného parou, ktorú spôsobovali prívaly teplého dymu z vypaľovania klčoviska v blízkosti brehov potoka; z hist. názvov obce *Kurov*, *Kurova*, prípadne neskôr *Kurová* ustálil sa názov *Kurov*.

kus, m. niečo oddelené od väčšieho celku, diel (sloven. *kus* malá i väčšia časť celku, diel, psl. *кѹсѣ*, čes. *kus*, *kousek*, poľ. *kęs*, *kęsek* atď.); p. hes. *kusín*.

kusín, m., topon. apel. priestor vyčlenený z väčšieho celku, plocha vyčlenenej úrodnej pôdy (od apel. *kus* príp. miesta *-in*, *-ín* ako v slovách *ovčín*, *kurín*, v názve *Varín*); p. hes. *kus*. – *Kwzyn* 1418, *Kuszín* 1773, *Kusýn* 1808, *Kušín* 1920, *Kusín* 1927, dnes *Kusín*, obv. Michalovce; názov podľa vyčlenenej časti úrodnej pôdy, na ktorej obec vznikla; reálnosť výkladu zvyšuje maďar. záznam názvu obce *Harapás* (1907) z maďar. apel. *harapás* v prenes. význame „vyčlenený, oddelený priestor“; názov *Kusín* sa ustálil už v stredoveku.

kút, m. roh, ktorý tvoria dve steny v uhlovom dotyku, prenes. vzdialené miesto, miesto na okraji niečoho (v sloven. náreč. i plocha porastená trávou v ohybe rieky, SSN I., apel. doložené i vo význame „pole, lúka na okraji chotára“ v 16. stor., HSSJ I., psl. *кѹтѣ*, čes. *kout*, poľ. *kąt* atď.). – *Kuth* 1468, *Kwthy* 1498, *Kuty* 1773, *Kúty* 1808, *Kúty* 1920, dnes *Kúty*, obv. Senica; názov od apel. *kút* v prenes. význame „odľahlé miesto v uhle prírod. objektu“ motivovaný vzdialenosťou alebo polohou pôvodnej obce v uhle hraníc, ústia riek, ciest a pod.; výklad potvrdzuje vzdialenosť polohy pôvodnej obce, dnes mesta s chotárom v uhle sútoku riek Myjavy a Moravy; z hist. názvov *Kút*, *Kúty* sa už v stredoveku zaužíval názov *Kúty*.

kvaka, f. palica hore zakrivená na zachytávanie, stfhanie, priťahovanie a pod. (v sloven. náreč. *kvaka* palica na priťahovanie, zachytávanie, hák a pod., *kvakuľa* palica s ohnutou rukoväťou, SSN I., čes. *kvaka* hák, hist. pastierska palica na jednom konci ohnutá používaná na chytanie oviec za

nohu, Mch., poľ. *kwaczka* hák, srb., chorv. *kvaka* kl'uka, hák, závora atď.); p. heslá *Kvačane*, *kvakovec*.

Kvačane, pl. expr. ľud. živý názov pastierov, ktorí používali pri pasení oviec kvaky s ohnutým koncom na zdvihnutie nohy splašenej ovce, prípadne na priťahovanie ovce určenej na dojenie; p. hes. *kvaka*. – *Kovachan* m. *Kwachan* 1286, *Kwačany* 1773, Kvačany 1920, dnes *Kvačany*, obv. Liptovský Mikuláš. – *Quaczian* 1626, *Kwaczan* 1636, *Kwaczany* 1773, *Kwačany* 1808, *Šarišské Kvačany* 1920, *Kvačany* 1927, dnes *Kvačany*, obv. Prešov; obidva názvy od živého ľud. názvu *Kvačane*, názvy osadníkov pastierov, ktorí so sebou nosili ako symbol pastierstva kvaky a pri pasení ich používali na upokojovanie rozjarených oviec zachytávaním ich nôh, prípadne tým istým spôsobom ich chytali na dojenie; výklad potvrdzuje skutočnosť, že obyvatelia obidvoch obcí sa tradične venovali chovu oviec a navyše potvrdzuje to aj miestny názov *Dlhá Lúka* (s dokl. *Dluha Lwka* 1571), dnes časť obce *Kvačany* v Liptove, ako aj nesúvislý les s pasienkami v chotári obce *Kvačany* neďaleko Prešova (VSO II.); v r. 1920 k názvu obce *Kvačany* pri Prešove pribudol orientač. prívl. *Šarišské*, no hist. názov *Kvačany* sa ustálil bez prívlastku tak ako názov *Kvačany* v Liptove.

Kvakovci, pl. živý ľud. žart. názov skupiny pastierov bývajúcich v založenej osade, ktorí so sebou nosili kvaky a pri pasení ich používali na utišovanie rozjarených oviec zachytávaním ich nôh; p. heslá *kvaka*, *Kvačane*. – *Kwak* 1345, *Kwakowce* 1773, *Kvakovce* 1920, dnes *Kvakovce*, obv. Vranov nad Topľou; pôv. *Kvakovci*, ľud. žart. názov osadníkov pastierov (od apel. *kvaka* rodin. príp. *-ovci* ako v tvare apel. *synovci*), ktorí používali kvaky na utišovanie oviec alebo na ich chytanie ohnutou časťou kvaky za nohy; výklad potvrdzuje skutočnosť, že obyvatelia obecnej časti *Trepec* (s dokl. *Trebeh* 1410) sa venovali okrem práci v lesoch aj pastierstvu (VSO II.); zo živého ľud. názvu *Kvakovci* topon. príp. *-ovce* vznikol dnešný názov obce *Kvakovce*.

Na seba upozorňuje najstarší záznam názvu obce v prepise *Kvak* (*Kwak* 1345), ktorý naznačuje, že v stredoveku mohol existovať aj ďalší živý ľud. žart. názov osadníkov pastierov v podobe *Kvaky*, pravda, ak nejde o odsunutie konc. *-ovci* pričinením pisára; najstarší záznam názvu obecnej časti *Trepec* z r. 1410 *Trebeh* možno čítať ako *Trebec* a vyložiť ho od koreňa *treb-* v slovese *trebit'* „čistiť les“, zdrob. príp. *-ec*; výklad má oporu v sku-

točnosti, že obyvatelia spomenutej obecnej časti *Trepec* sa okrem pastierstva venovali aj práci v lesoch (VSO II.).

kvas, m., **kvaš**, m. kvások, zmes na podporu kvasenia cesta, expr. bahno, nečistota (v sloven. náreč. apel. *kvas* má aj význam „špina, neporiadok“, vo výchsl. náreč. i *kvaš*, SSN I., apel. *kvas* vo význame „nečistota, kal“ do-
ložený z 18. stor., HSSJ II., stčes. *kvas*, *zkvašený kvas* i zábava, hodovanie, poľ. *kwas* kvas do cesta, *kwaszony* kyslý, srb., chorv. *kvasac* kvások, drož-
die, *kvasan* kysnutý, kvasný i rozmočený, mokrý, rus. *kvas* nápoj z ovocia
alebo chleba); p. hes. *kvasov*.

kvasov, -a, -o, **kvašov**, -a, -o, men. adj. niečo, čo má vzťah ku kvasu, k jeho
vlastnostiam, prenes. niečo zakalené, blatisté, znečistené a pod.; p. hes. *kvas*.
– *Quazzow* 1471, *Kwaso* 1504, *Kwassow* 1598, *Kvassov* 1773, *Kwassow*
1808, *Kvášov* 1920, *Kvašov* 1927, dnes *Kvašov*, obv. Púchov; názov v tvare
men. adj., prípadne utvorený topon. príp. -ov od apel. *kvas* v prenes. význame
„bahnisko, kalom zanesený priestor, nečistota“, čiže názov motivovaný
plochou zanesenou kalom, prípadne kalom zmiešaným odpadom, špinou
a pod.; výklad potvrdzuje názov susednej obce *Tuchyňa* (*Tuhine* 1243), od
koreňa *tuch-* v slovese *tuchnúť* kaziť sa vlhkosťou (p. heslá *tuch*, *tuchnúť*);
pôvodný názov *Kvasov* (*Quazzow* 1471) už v stredoveku nadobudol podobu
Kvašov, a to buď vplyvom apel. *kvaš* (z hist. *kvaš* so zmenou mäkkého *š*
na *š*), alebo vplyvom adj. *kvašný*, *kvašený* (porov. v morav. náreč. *kvašený*,
poľ. *kwaszony* a pod.); z hist. názvov *Kvasov*, *Kvašov* už v stredoveku sa
ustálil názov *Kvašov*.

kyj, m. hrubšia palica na konci rozšírená v stredoveku používaná na
ochranu alebo na vykonávanie trestu za spôsobenie krádeže, škody a pod.
(sloven. *kyj*, *kyjak*, v náreč. aj *kyjovať* biť kyjom, Kál., čes. *kyj*, *kyjovat* biť
kyjom, poľ. *kij*, *kijować* biť, *kije* rany po bití palicou atď.); p. hes. *kyjov*.

kyjov, -a, -o, men. adj. prípadne topon. apel.; p. hes. *kyj*. – *Kyo* 1390, *Kijov*
1773, *Kyow* 1808, *Kyjov* 1920, dnes *Kyjov*, obv. Stará Ľubovňa; názov mo-
tivovaný základňou strážnej skupiny vybavenej palicami podobnými kyjom
s úlohou chrániť panský poľovnícky revír proti divej zveri (k tomu porov.
záznam v nárečí *zabil dzivé prasa kijačiskom*, SSN I. 928), prípadne aj proti
pytliakom, lovcem lovnej zveri; výklad potvrdzuje blízky hrad *Kamenica*,
ktorý v stredoveku bol poľovníckym hradom a súčasne aj strediskom pan-
stva a ku ktorému obec *Kyjov* patrila (VSO II.); napokon v blízkosti je obec

pôvodne nazývaná *Jastrabie* (*Jeztreb* 1435), dnes *Šarišské Jastrabie*, od apel. *jastrabie*, čiže priestor, kde sa chovali a cvičili na panský lov jastraby (p. heslá *jastrab*, *jastrabie*); názov obce v hist. podobe *Kyjov* sa zachoval dodnes.

kyst', f., **kyst'a**, f. stravec, zväzok zelene, kvetov, stravec hrozna, ozdobný stravec (psl. *kystb* z *kyt-t-* po zmene *-tt-* na *-st-*, v sloven. *kyst'* stravec, v náreč. i *kist'a*, i *kita* zväzok ľanu, porov. stčes. *kyta* hrozno, zväzok, poľ. *kiśc* stravec, zväzok, rus. *kist'* stravec, *kist' vinograda* stravec hrozna atď.). – *Kyzthe* 1405, *Kyzthe* 1512, *Kiszte* 1808, *Kista* 1920, *Kysta* 1948, dnes *Kysta*, obv. Trebišov; názov od apel. *kyst'* vo forme pl. *Kyste* vo význame „množstvo strapcov hrozna v rozsiahlejšom vinohrade“, čiže motiváciou vzniku názvu boli vinice obyčajne s dobrou úrodou hrozna s viditeľnými strapcami hrozna; výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že jej obyvatelia v minulosti sa tradične okrem poľnohospodárstva venovali vinohradníctvu (VSO II.); z hist. názvu *Kyste* vznikla dnešná podoba názvu *Kysta*, zrejme vplyvom apel. *kysta* zväzok kvetov alebo zelene známeho v sloven. náreč. (SSN I.) alebo vplyvom apel. *dedina*, *osada* a pod.

lačnov, m. topon. apel. vo význame „hladujúci, túžiaci po niečom lepšom“; p. hes. *lačný*. – *Lacsno* 1301, *Lachnow* 1331, *Lacznow* 1773, *Lačné* 1808, *Lačnov* 1920, dnes *Lačnov*, obv. Prešov; názov od koreňa *lačn-* v adj. *lačný* topon. príp. *-ov* (ako v názve *Chropov*) motivovaný chudobou osadníkov bývajúcich v osade s horským chotárom (s n. v. 562 – 1081 m) s kyslými lesnými pôdami (VSO II.), čiže s pôdami nie veľmi výnosnými; obec *Lačnov* v r. 1991 sa stala časťou obce *Lipovce*.

lačný, *-á*, *-é*, adj. hladný, túžiaci po niečom lepšom (v sloven. *lačný*, dnes *hladný* i *túžiaci*, čes. *lačný*, poľ. *laczny* hladný, túžiaci, srb., chorv. *lačan* hladný, túžiaci, dychtivý, etym. blízke slovin. *lakati* hladovať atď.); p. hes. *lačnov*.

ladec, m., **padec** m. zdrob. topon. apel. málo úrodná, zanedbaná pôda, prípadne chotár menšej osady s málo úrodnou pôdou, so zanedbanou, neobrábanou pôdou; p. hes. *lado*. – *Ledecz* 1469, *Ledecz* 1519, *Ladcze* 1773, *Ladce* 1808, *Ladce* 1920, dnes *Ladce*, obv. Ilava; názov podľa zanedbanej, neobrábanej zeme v blízkosti založenej osady; motiváciou vzniku názvu mohla byť rozsiahla vápencová plocha v časti chotára obce (VSO II.); z pôv. názvu *Ladec* neskôr po úprave vznikol názov v pl. forme *Ladce*, ktorý pretrval dodnes.

ladica, f., **ľadica**, f. topon. apel. menšia neobrábaná plocha zeme, od koreňa *lad-* či *lad-* v apel. *lado*, *ľado* neobrábaná zem príp. priestoru *-ica* (ako v slove *kopanica*) alebo príp. zdrob. *-ica* (ako v slovách *truhlica*, *izbica*); p. hes. *ladec*, *lado*. – *Leduch* 1253, *Maior*, *Minor Ledneche* 1355, *Ladice* 1808, *Ladice* 1920, dnes *Ladice*, obv. Zlaté Moravce; názov motivovaný menšou neobrábanou plochou zeme v blízkosti založenej osady; podľa hist. záznamov obec sa v stredoveku členila na dve usadlosti s orientač. prívl. *Malá* a *Veľká* (lat. *Maior*, *Minor*) v spojení s názvom v prepise *Ladnica* (*Ledneche* 1355), čo naznačuje, že obec v stredoveku mohla mať popri názve *Ladica* aj názov *Ladnica* (k tvorbe porov. apel. *radnica*, *pivnica*), no záznam zatiaľ je len jediný, preto môže to byť chybný záznam z pera pisára, ale ani jeho existenciu ako paralelného názvu nemožno celkom vylúčiť; z hist. názvov *Ladica* či *Ladnica* topon. príp. *-ice* po úprave zaužíval sa názov obce *Ladice*.

lado, n., **ľado**, n. topon. apel. neobrábané, zanedbané pole (v sloven. dnes známe spojenie *ležať ladom* ležať úhorom, ležať bez obrábania, psl. *ležo*, z neho v stisloven. *ľado*, neskôr v náreč. *ľado*, *ľado*, stčes. *ľado* neobrábaná zem, v češt. aj v pl. *ľada* neobrobená, pustá plocha zeme, Mch., poľ. *ład* suchá zem, pevnina, hluž. *ľado* úhor, bulh. *ľeda* neoraná zem, blízke srb., chorv. *ľedina* úhor, strus. *ľjadina* pustatina, pustá neobrábaná zem atď.); p. hes. *ladec*, *ľadica*. – *Lada* 1410, *Lada* 1808, *Lada* 1920, dnes *Lada*, obv. Prešov; názov podľa plochy neobrobenej zeme v blízkosti založenej osady, pôvodne názov zrejme znel *Lada* od hist. apel. *ľado* (porov. psl. *ležo*) s koncovým *-a* vplyvom apel. osada, dedina, no so zreteľom na čes. apel. v tvare pl. *ľada*, rus. *ľjada* pole, neoraná zem, bulh. *ľeda* neoraná zem (Vas. II.) nemožno vylúčiť, že názov vznikol z hist. apel. v podobe *ľada*; názov v znení *Lada* sa zaužíval už v stredoveku.

ľadz'ane, pl. **ľadz'äne**, pl. ľud. živý názov osadníkov, ktorých osada bola založená pri ploche neobrábanej, opustenej zeme, od koreňa *lad-* v apel. *ľado* neobrábaná zem, opustená neoraná pôda (porov. sloven. adv. *ľadom* v spojení *ležať ladom* ležať úhorom, plocha zeme v zanedbanom stave, neoraná, viac v hes. *ľado* obývať. príp. - *'ane* (z psl. *-jane*). – *Lengen* 1233, *Legen* 1285, *Legyen* 1388, *Ladzany* 1773, *Ladzany* 1920, dnes *Ladzany*, obv. Krupina; názov podľa polohy osady založenej na ploche zanedbanej, neobrábanej pôdy s úlohou, že osadníci pôdu obrobia; zo živého názvu *ľadz'ane*

i *Lędziane* náležitými zmenami v stšloven. (*ä* na *a*, *dź* na *dz*) a topon. príp. *-any* názov nadobudol podobu *Ladzany*, z nej po novej úprave vznikla dnešná podoba názvu *Ladzany*.

Najstarší záznam *Lengen* (1233) možno čítať [lędžän], čiže ako názov z 10. stor. s psl. nosovkou *ę*, ktorý v 10. stor. mohol prevziať stmaďar. kmeň; záznam je však jediný a maďarsky sa obec nazýva *Ledény* a nie *Legyen* či *Legyel*, preto možno predpokladať, že ide o chybu pisára; no možnosť v prospech existencie názvu v stšloven. v podobe *Lędziane* v 10. stor., prípadne skôr nemožno vylúčiť, pretože pôvodná osada vznikla na starom slovanskom území, svedectvo o tom podáva archeol. objav slovanského sídliska z veľkomoravskej doby v chotári susednej obce Hontianske Nemce a archeol. objav staroslovenského sídliska z 10. stor. pri susednej obci Sebechleby (VSO II., III.). – Názov sa vykladá aj z hist. etn. mena Poliakov v podobe *Lędziane* (od koreňa *ľad-* v apel. *ľado* neobrobená zem obyvat. príp. *-jane*), t. j. osada obývaná Poliakmi, pritom sa odvoláva na jediný záznam z r. 1233 *Lengen* (tak Var. ZOZS 181); no o kolónii Poliakov v založenej osade nie sú zatiaľ bezpečné údaje; v hesle sa dáva prednosť výkladu zo stšloven. názvu *Lędziane*, t. j. z ľud. živého názvu osadníkov osady založenej na neobrábanej ploche zeme; pri výklade sa prihliada na to, že pôvodná osada vznikla na starom slovanskom území a ďalej sa rozvíjala na starom slovenskom území archeol.

SKRATKY

Literatúra: HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: VEDA 1991 – 2008.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1968.

SSJ I. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.

Var.ZOZS – VARSÍK, Branislav: Z osídlenia západného a stredného Slovenska. Bratislava: Veda 1984.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Skratky jazykov: bulh. – bulharský, čes. – český, hluž. – hornolužický, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, maďar. – maďarský, maďarčina, náreč. – nárečie, pol. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stčešt. – stará čeština, strus. – staroruský, stšloven. – staroslovenský, staroslovenčina, výchsl. náreč. – východoslovenské nárečia.

Iné skratky: adj. – adjektívum, adv. – adverbium, apel.– apelatívum, a pod. – a podobne, atď.
– a tak ďalej, dokl. – doklad, doklady, etn. – etnický, etym. – etymologicky, expr. – expresívne, f.
– femininum, hes. – heslo, hist. – historický, konc. – koncový, koncovka, m – meter, m. – maskulí-
num, maďar. – maďarský, maďarsky, men. adj. – menné adj., napr. – napríklad, n. v. – nadmorská
výška, obv. – obvod, obyvat. – obyvateľ, obyvateľstvo, orientač. – orientačný, p.– pozri, pl. – plurál,
porov. – porovnaj, pôv. – pôvodný, prenes. – prenesene, príč. – príčastie, príp. – prípona, prírod.
– prírodný, prít. – prítomný, prívl. – prívlastok, r. – rok, rodin. – rodinný, sloven. – slovenský, stslo-
van. – staroslovanský, stsloven. – staroslovenský, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel.
– toponymické apelatívum, forma apelatíva vyskytujúceho sa len v miestnom názve, trp. – trpný,
verb. – verbum, vyd. – vydanie, zdrob. – zdobnený, zdobnenina, žart. – žartovný.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Niektoré názvy ovocných plodov a ich odrôd v slovenských nárečiach (2)

MILOSLAV SMATANA

K ďalším plodonosným rastlinám, ktoré tvoria prechod od stromových foriem ku kríkovým formám, patrí (okrem *jarabiny* opísanej v prvej časti nášho príspevku) *hlohyňa*, *hloh*, *baza* a *třpka*.

Hlohyňa (bot. *Pyracantha*) je okrasný ker z čeľade ružovitých, v nárečiach pomenovaný aj *lohiňa*, *lohiňa*, a jeho kôstkovité jedlé plody. Rovnako sa nazývajú i plody **hlohu** – trnitého kra alebo stromu s bielymi, príp. ružovými kvetmi (bot. *Crataegus*). Uvedené nárečové pomenovanie je rozšírené na časti stredoslovenských a západoslovenských nárečí: *Oňi majú celí plod lohiň* (Košťany nad Turcom, o. Martin); *Kved lohiňe je užitoční, varí sa s ňeho čaj* (Návojevce, o. Topoľčany); *Koza sa ti vrigala do lohiňe* (Čičmany, o. Žilina); *Chod'ili zme na lohiňe* (Dlhá nad Oravou, o. Dolný Kubín); *Za lohiňami zme chod'ili d'aleko do huor* (Kšinná, o. Bánovce nad Bebravou); *Na jednom lvohu je toľko lohiň, že konáre l'en tak visia* (Brvnište, o. Považská Bystrica).

Plod hlohu (hlohyne) nazývajú v záhorských, spišských a šarišských nárečiach *hložinka*, *hloždinka* (*huožinka*, *hlužinka*): *V jaseň je teho plno, tich huoždzinek* (Kunov, o. Senica); *huožinka* (Rozbehy, o. Senica); *hlužinka* (Studeneč, o. Levoča); v časti záhorských a juhostredoslovenských nárečí je to *hložka*, *hluožka*: *Hluožke sú dobre po prvom mraze* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Velé hluoški toho roku, bude dlhá jesen* (Brusník, o. Revúca); *hluoška* (Veľké Straciny, o. Modrý Kameň); *huoški* (Stupava, o.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0103/11 Slovník slovenských nárečí.

Pozn. – V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí I., 1994, s. 38 – 39).

Bratislava). Miestami sa na uvedenom území vyskytuje podoba *lohinka*: *Lohinki rósťu na hlohu* (Siladice, o. Hlohovec); *Na Pekarňiku lohinki už su červene* (Letanovce, o. Spišská Nová Ves). Spojenia *Pani Mariji jabluška* (Dlhá Lúka, o. Bardejov) a *žolčovo jablučka* (Stankovce, o. Trebišov) takisto označujú plod hlohu.

Hlohyňa aj hloh slúžia na okrasné účely v záhradách a parkoch, praktické využitie ich kvetov a plodov prevláda vo farmaceutickom priemysle.

Hojne rozšírená krovitá rastlina s bielymi strapcovitými kvetmi a čiernymi plodmi je **baza** (bot. *baza čierna*, *Sambucus nigra*). Názov *baza* s nárečovými variantmi *beza*, *bieza*, *buoza*, *gbeza* čiastočne prevláda v stredoslovenských a západoslovenských nárečiach: *Baza rastie bárd'e pri plote* (Návojevce, o. Topoľčany); *Voľakedi mali f každom dvore biezú, kvet sušeli a uvareňi pili proti kašlu* (Pukanec, o. Levice); *Bieza je dobrá na víno* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Na Velkú noc zme si robievali strekáče z bezi* (Trstie, o. Ilava); *Beza má kved navrchu a chábrdie také čierne gulki* (Veľká Maňa, o. Vráble); *buoza* (Horné Rykynčice, o. Krupina).

V južnej časti západoslovenských nárečí sa v tomto význame využíva mužská podoba slova *gbez*: *Jag dzeci sme si robili z gbezu strikavki* (Jablonové, o. Malacky); *Pekne na bielo kvitne gbez, a keď dozrú tí čierne gulečki, robí sa z nich hulerov lekvar* (Brestovany, o. Trnava); *černí gbes* (Rozbehy, o. Senica).

V totožnom význame je hojne rozšírená lexéma *chabzda*, príp. *chabzd* (*habza*, *chabz*, *habz*, *hapst*), a to najmä v stredoslovenských, spišských a šarišských nárečiach: *Kved i plodi chabzdi sa liečivé* (Pucov, o. Dolný Kubín); *Proti opuchnutiu je dobrá chabzda* (Staré Hory, o. Banská Bystrica); *To hapst, to žadne drevo, to akurat hlapcom, že strikački s teho robia* (Smižany, o. Spišská Nová Ves); *Sebe zrobim z habzu pukafku* (Spišské Podhradie, o. Levoča); *chabz* (Kobeliarovo, o. Rožňava, Heľpa, o. Brezno); *chábz* (Ratková, o. Revúca).

V niektorých západoslovenských nárečiach nazývajú bazu *hulár* (tiež *hulér*, *hural*): *V nedzeli zme bili na hurali* (Jablonové, o. Malacky); *Neskorší potom kvitne hurál* (Kunov, o. Senica); *hulár* (Hlboké, o. Senica); *huler* (Bojničky, o. Hlohovec); *hular* (Lamač, o. Bratislava). Podobné zemepisné rozšírenie s miernym presahom do priláhlých stredoslovenských nárečí má lexéma *chábrď* (*chábrd*) alebo *chábrdie* (*chabrd'i*): *Na tom chábrde biva-*

lo moc pekného chábrdu na lekvar (Radošina, o. Nitra); Najlepší bov teja s chabrdá (Ludanice, o. Topoľčany); Tam e pri ceste také husté chábrdí (Šurany, o. Nové Zámky); S chabrdia so navarila veľmo dobrí lekvar (Pečenice, o. Levice); chábrďe (Hul, o. Vrábľa). V južnej časti západoslovenských nárečí a v niektorých (prevažne južných) stredoslovenských nárečiach nesie zhodný názov burinovitá baza zemná (bot. baza chabzdová, Sambucus ebulus) a jej plod: Chábrd rástov najvác pri potoku (Radošina, o. Nitra); Aj chábrďie pália, to má kved juz ako beza, má také čierne gulki, to smrdí (Veľká Maňa, o. Vrábľa); Chábrďia sa podobá bieze, z bobuľkou niegd'e varia lekvar (Pukanec, o. Levice); Na dvóre nám roste plno chábrdá (Lipová, o. Nové Zámky); Čaj z chábrďia je dobrí proti kašlu (Návojevce, o. Topoľčany); chábrdie (Kňažice, o. Zlaté Moravce); chábrdí (Lukáčovce, o. Hlohovec).

Menšie praktické uplatnenie má trnke podobná **trpka** (*trpka*), čo je vlastne strom alebo ker so strapcami bielych voňavých kvetov, bot. čremcha (Padus) a plod tejto rastliny: Za vodou v Sihoťi sú trpki (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); Jaj, ag mocne páchne tá trpka! (Brusník, o. Revúca). Na Spiši volajú plod trpky kocerpka alebo kocierpka: Pojedol želene kocerpki a bulo mu plano (Smižany, o. Spišská Nová Ves); Cerpňu mi zubi ot kocierpkoch (Žakarovce, o. Gelnica). Niekedy sa trpkou označuje plánka, t. j. plod pláneho, divého, neštepeného ovocného stromu – plánky.

Aj keď sa to zdá málo pravdepodobné, i plody plánky bolo možné rozmanito využiť, ako to ukazujú tieto doklady: Ďeakej plánke zme zvlačuvale pre tej naše prasačke (Čelovce, o. Modrý Kameň); Svine pozberajú tia plánki (Slavošovce, o. Rožňava); Hruškové plánki sa dajú šeliako spotrebuvat, ale do jablonovej plánki ani koza nezahrizne (Dolná Súča, o. Trenčín); Hruškové plánki sa nenechávali na stromoch, ale sa otrásli a bolo z ních dobré hruškové víno (Šípkové, o. Piešťany); Plonki še daval'i i do kapusti (Dlhá Lúka, o. Bardejov).

Prvú veľkú skupinu plodonosných rastlín, t. j. stromov a prechodných foriem rastlín od stromových ku kríkovým formám, uzatvára krátky prehľad pomenovaní stromov a ich plodov, ktorým sme venovali samostatný príspevok o ovocí, na ktoré sa takmer zabudlo (p. Smatana, 2011): drienka, dula (gdula, gutňa, gutna, kutna, bižalma, hrušnuo jablko), mišpula (nešpuľa), moruša a oskoruša (ozgoruša, odzgoruša).

Ďalšiu skupinu plodonosných rastlín tvoria ovocné kríky a niektoré plazivé, ovijavé, príp. tekvicovité rastliny a ich plody.

Samostatné spracovanie a utriedenie názvov odrôd by si zaslúžila ovíjajúca rastlina známa ako *vinič hroznorodý* (bot. *Vitis vinifera*), ktorá rodí **hrozno** (v nárečiach i *hruozno*): *Hrozno še rozrošne, priňese veľo slatkich firtkoch* (Novosad, o. Trebišov); *Hrozno začne vihaňadz obnohi* (Nižný Hrušov, o. Michalovce); *zreluo hrozno* (Pukanec, o. Levice); *hruozno* (Sklabiná, o. Modrý Kameň). Takýto názov plodov viniča je rozšírený čiastočne v stredoslovenských i západoslovenských nárečiach a v nárečiach východného Slovenska, v juhozápadoslovenských nárečiach nájdeme i podobu *hrozen*: *Mali zme tam ale desatorú šlachtu, mšanané tí hrozne* (Brestovany, o. Trnava); *Ešče trinástého septembra neból hrozen g zedzenú* (Myslenice, o. Modra); *Povidali si, že hrozni už ani vidzet nemosá* (Kuchyňa, o. Malacky).

Z nárečí pochádzajú i expresívne zdobené či zveličené podoby *hrozence*, *hrozínko* a *hroznisko*: *Na hruozno sa u náz aj hrozence veľa razi zvikňe povedať* (Sklabiná, o. Modrý Kameň); *Sa po volakerich strechách ťahali viniče a eš'e aj ja som sem-tam hrozínko otrhou* (Súľovce, o. Topoľčany); *Ale bulo toho hrozniska toho roku!* (Kameňany, o. Revúca).

Za všetky slovné spojenia súvisiace s hroznom spomenieme *stolové hrozne* (Trakovice, o. Hlohovec) – odrody vhodné na jenie; *vínové hrozne* (Vištuk, o. Modra) – určené na víno; *zelené hrozno* (Tesáre, o. Topoľčany), *černé hrozni* (Pezinok, o. Modra), *čirno hrozno* (Súľovce, o. Topoľčany) – odrody s tmavými bobuľami; *červené sorti* (Dolné Orešany, o. Trnava), *červené hrozni* (Vajnory, o. Bratislava) – odrody viniča s hroznom tmavoružovej farby; *cecok červeňi* (Veľké Straciny, o. Modrý Kameň), *kozí cecok červení* (Pukanec, o. Levice), *červená časla* (Veľčice, o. Zlaté Moravce), *delavára červená* (Veľké Straciny, o. Modrý Kameň), *delavár červení* (Vajnory, o. Bratislava), *červení muškátel* (Štefanová, o. Modra), *červená chrupka*, *červení silván*, *červení veltín* (Horné Orešany, o. Trnava) – odrody hrozna tmavoružovej farby; *bíué hrozni* (Vajnory, o. Bratislava), *bílé hrozno* (Nitra) – svetlé odrody; *plané hrozno* (Pata, o. Šaľa) – menej hodnotná sorta viniča; *ščepové hrozno* (Nitriansky Hrádok, o. Nové Zámky) – ušľachtilý vinič; *panenské prsá* (Dolné Orešany, o. Trnava), *panenské prsi* (Kráľová, o. Modra), *panenské hrozni* (Radošovce, o. Skalica), *cickati hrozno* (Kaluža, o. Michalovce) – sorty hrozna s bobuľami pozdĺžneho tvaru; *annovo hrozno* (Trnava pri Laborci, o. Michalovce) – skoro dozrievajúce; *hrozno na stáťia* (Sklabiná, o. Modrý Kameň) – vhodné na zimné uskladnenie.

Sorta žltozeleného hrozna i víno z neho sú vo vinárskych oblastiach známe ako *dinka* (Pezinok, o. Modra, Horné Orešany, o. Trnava). Názov *červená dinka* z Lišova (o. Krupina) označuje starú odrodu viniča s červeným hroznom.

Medzi vinohradníkmi sú známe i menej časté spojenia typu *ritkí hrozen* (Dolné Orešany, o. Trnava) – s riedko nasadenými bobuľami; *zálistkovi hrozen* (Častá, o. Modra) – stravec hrozna na zálistku a *kafkovi hrozen* (Vinosady, o. Modra) – menejcenný, na úponok zmenený stravec. Ak sa *hrozno nalieva*, vedia v Pukanci (o. Levice), že sa stáva šťavnatým. Dobré je, ak *hrozno leje* (Sasinkovo, o. Hlohovec), čo znamená, že púšťa šťavu, napr. pri lisovaní.

Tŕnistý ovocný ker a jeho plody poznajú pod základným pomenovaním **egreš** (bot. *egreš obyčajný*, *Grossularia uva-crispa*) s variantmi *agraš*, *jagraš*, *jagris*, *jáagriš*, *egereš* takmer vo všetkých nárečiach na strednom a západnom Slovensku, v severošarišských a juhozemplínskych nárečiach: *Rad'i zme sa opšmietaľi okolo agrášu, keď dozrievau* (Pukanec, o. Levice); *Vo vinohradoh bíva posadzeni aj sen-tam egreš* (Trakovice, o. Hlohovec); *V zahradze mi mal'i posadzeni jagris* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *jagraš* (Tlmače, o. Levice); *egereš* (Novosad, o. Trebišov). Na tom istom nárečovom území (s výnimkou zemplínskych nárečí) sa zhodne s kríkom pomenúva i jeho sladký dužinatý, chĺpkami pokrytý plod: *Chlapci otrhali šetki egreše* (Vaďovce, o. Myjava); *Prezreté egreše pukajú* (Bánovce nad Bebravou); *Jagris to ľem dzeci poobi-raľi* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *egreš* (Pukanec, o. Levice).

V gemerských a hontiansko-novohradských nárečiach je rozšírená pomnožná podoba *bicki* (*biski*): *Hibaj, dám ti biske* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *F kaščialu okolo palangu jesto hrúza bickí* (Brusník, o. Revúca); *biske* (Horné Mladonice, o. Krupina). V Ratkovej (o. Revúca) si radi pochutili na *bickovej omáčke*, t. j. pripravenej z egrešov.

Na niektorých miestach Tekova a Hontu nazývajú egreš *bravienka*, príp. podstatným menom *bravienča* v strednom rode: *F susedeje zahrade rastu veličizne bravienke* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa); *Bravienča veľmo pichá, aľe je dobrouo* (Pečenice, o. Levice); *bravienka* (Devičie, o. Krupina).

V časti hontianskych, stredogemerských, ale aj východoslovenských nárečí hovoria v týchto súvislostiach o *kosmatkách*, *kosmačkách* alebo

kozmačkách: V zahratki buľi popri viňičkoh aj kosmatki (Veľký Šariš, o. Prešov); *kosmačke* (Žemberovce, o. Levice); *kosmaški* (Rozložná, Honce, o. Rožňava); *kozmački* (Stará Voda, o. Gelnica). V zemplínskych nárečiach je častá ženská podoba *kosmejda* (*kocmejda*): *Jedna kosmejda mala, druha veľka, ta co to za kosmejdi!* (Michalovce); *Ta to ľem take male kocmejdi jag hrachi* (Stretavka, o. Veľké Kapušany). V Gemeri nájdeme pomenovanie *šminki* (napr. obce Ratková, Muránska Dlhá Lúka v Revúckom okrese), *šmingi* (napr. Štítinik a Hanková, o. Rožňava) a skôr ojedinelý názov *košmingi* (Nižná Slaná, o. Rožňava).

V stredoslovenských nárečiach sa popri názve *egreš* objavuje i lexéma *poľka* (*puoľka*): *Poľki zme teraz zasadili* (Sučany, o. Martin); *Pome na poľki* (Likavka, o. Ružomberok); *Choťe si za humno naoberať puoľok, aha, akie sa veľkie a červenie!* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *presádzati poľki* (Málinec, o. Lučenec). V Žalobíne (o. Vranov) však toto slovo označuje odrodu divých hrušiek: *Poľki rošnu po poľoch, to take maľučke hruški*.

Slovo *gigác* (*gigadz*) vo význame *egreš* je známe z novohradských, gemerských a západospíšskych nárečí: *gigác* (Málinec, o. Lučenec); *gigace* (Muránska Zdychava, o. Revúca, Vernár, o. Poprad); *gigadze* (Polomka, o. Brezno); *gigadzi* (Vikartovce, o. Poprad).

Podoby v ženskom rode *mochnačka* a *mochunka* (s variantmi *mochnáška*, *muhnačka*) sú pomerne rozšírené v gemerských a abovských nárečiach: *V zahrade mámo doz mochnások* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Oberá mochnaške* (Kociha, o. Rimavská Sobota; *mochunki* (Ratkovské Bystré, o. Revúca); *muhnački* (Rudník, o. Moldava nad Bodvou) a tvar v strednom rode *mravienča*, príp. v ženskej podobe *mravienka* (*mravienga*) v juhozvolenských, stredotekovských a hontianskych nárečiach: *mravienča* (Dubové, o. Zvolen, Žibritov, o. Krupina); *mravienge* (Prochot, o. Nová Baňa); *mravienke* (Banská Štiavnica).

Muchienka (s variantmi *muchenka*, *muhienga*, *muhenga*, *muhinka*, *muhinga*) je pomenovanie *egreša* (krika aj plodu) v časti spišských dialektov: *Pastire obirali aj ľesne muhengi a viňički* (Smižany, o. Spišská Nová Ves); *Bapka mi dali pulnu harzdz muhinkoch* (Letanovce, o. Spišská Nová Ves); *Teho roku budzeme madz veľo muhingoch* (Spišský Štvrtok, o. Levoča); *muchenki* (Hranovnica, o. Poprad); *muchienki* (Lučivná, o. Poprad); *muhiengi* (Gánovce, o. Poprad). Na tomto území (a určite aj v iných oblastiach, no

inak nazvaný) poznajú lekvár pripravený z egrešov: *Z muhingoh robime muhingovi lekvar* (Spišský Štvrtok, o. Levoča).

Kratšou formou je podoba *chminka* (s variantmi *chmenka*, *chmienka*, *hminga*) používaná v liptovských, východogemerských, juhospíšskych a juhozápadošarišských dialektoch: *Už budu za tidzeň chmingi* (Hrabkov, o. Prešov); *chmenke* (Veľké Borové, o. Liptovský Mikuláš); *chmienke* (Gočovo, o. Rožňava); *chminki* (Rejdová, o. Rožňava); *hminki* (Žipov, o. Prešov); *hmingi* (Jablonov, o. Levoča).

Pre egreš sa v rôznych oblastiach či lokalitách využívajú i ojedinelé pomenovania, napr. *osmingi* (Henckovce, o. Rožňava), na Orave a v Liptove *potpuol'ki* (napr. Trstená), pomnožná podoba *lajbri* známa v Plavnici (o. Stará Lubovňa), tiež *bubnarki* z Rudníka (o. Moldava nad Bodvou) alebo nezvyčajné pomenovanie neznáameho pôvodu v ženskom rode *nádrbelki*: *Maľini sú ňeňi, nále nádrbeleg máš, koľko stěš* (Čičmany, o. Žilina). Pravdepodobne istá podoba s hroznom priradila egrešu dvojslovný názov *morskuo hrozno*, ktorý pochádza z Dolných Rykynčíc (o. Krupina). Druhy egreša s plodmi rôznej farby sú *červené*, *zelené*, *žuté egreše* (Lamač, o. Bratislava).

Spoločnosť egrešu v záhradách neraz robí **ribezľa** – záhradný ovocný ker (bot. *Ribes*) s bobuľkami v strapcoch, čo je obyčajne v množnom čísle (tak ako vo väčšine opisovaných ovocných plodov) i názov pre sladkokyslé plody tohto kríka: *Máme v zahradze červené aj čierne ribezľe, bielih je pomeňej* (Rajec, o. Žilina); *ribezle* (Slizké a Teplý Vrch, o. Rimavská Sobota, Štítnik, o. Rožňava); *ribízle* (Bošáca, o. Trenčín). Zriedkavo sa v dolnotrenčianskych a niektorých im priľahlých nárečiach vyskytuje podoba *nibrzle*: *Sadzila nibrzle a ščil ešče vari* (Hrušové, o. Nové Mesto nad Váhom). Zo Záhoria pochádza slovo *líbrz*: *Líbrze, to sú také krički líbrzové* (Kunov, o. Senica) a *vibrzle* poznajú vo Vad'ovciach (o. Myjava): *Zasadzil som devad vibrzél*. Znenie *hríbezľa* z Dolnej Strehovej (o. Veľký Krtíš) bolo v podobe stredného rodu *hríbezle červenó, bélo a černó* zaznamenané (popri častejších podobách *ribezľa*, *ribezľei*) v Novohrade.

Spojenia *čierné ribizle* (Moravské Lieskové, o. Nové Mesto nad Váhom), *černí ribíz* (Brodské, o. Skalica), *černé recko* (Stupava, o. Bratislava) označujú tmavé odrody ribezlí.

V spišských a šarišských nárečiach počuť i názvy *viňički* (Veľký Šariš, o. Bardejov) alebo *veňički* (Smižany, o. Spišská Nová Ves): *Mama i čarne*

viňički (Hrabkov, o. Prešov); *Najedol še veňičkoch* (Žakarovce, o. Gelnica). V určitých lokalitách na uvedenom nárečovom území (najmä na severe Šariša) tak označujú sortu skorých jabĺk.

V niektorých oblastiach východoliptovských, gemerských a spišských nárečí ribezle (plod i ker) nazývajú *kvasnice*: *Kvašnice rosnu na kraku* (Vikartovce, o. Poprad); *kvasnice* (Važec, o. Liptovský Mikuáš); *kvasnice* (Revúca); v Šariši zasa nájdeme názov *porka*: *Kolo plota mala zasadzene por-ki, vino z nih robila* (Štefanovce, o. Sabinov). Zriedkavé pomenovanie *ploštič-ke* pochádza z Hontu, presnejšie z Dolných Rykynčíc v Krupinskom okrese.

Ako vidieť z dokladu zo Stupavy uvedeného predtým, v niektorých lokalitách záhorských nárečí sa na označenie ribezlí využíva výraz *recko*: *První sme obírali májové strešne, potom recko* (Borinka, o. Bratislava); *Reckové víno robili moji svokrofcí* (Láb, o. Bratislava). V obci Prochot (o. Nová Baňa) zasa poznajú *ribajzle*, v Dlhom nad Cirochou (o. Snina) *ptačovinky* a najmä staršia generácia v Siladiciach (o. Hlohovec) pozná vo význame „ribezle“ dvojslovné spojenie *pánské hrozínko*.

Veľmi chutným a obľúbeným lesným ovocím je **čučoriedka** – lesný ker a jeho drobný tmavomodrý plod (bot. *brusnica čučoriedková*, *Vaccinum myrtillus*) s viacerými nárečovými variantmi, napr. *čucoriетка*, *čučuriетка*, *ču-čuriatka*, *čičoriетка*, *čičoriatka*, *čičuriatka*, *čičurátka*, *čičeriетка*, *čečeriетка*. Spomenuté názvy sú známe zo stredoslovenských a západoslovenských nárečí: *Pod Homuolkó rastú aj čučurietke* (Prochot, o. Nová Baňa); *Bolí zme na ču-čuriatkach* (Prievidza); *To zme chod'ili na čičeriетки* (Nižná Boca, o. Liptovský Mikuláš); *Víbral'i zme sa na penč'e aj na čečeriетки* (Hel'pa, o. Brezno); *Fčera som bola na čičorietskách* (Valaská Belá, o. Prievidza); *Nejdeš na čučoritki?* (Jablonové, o. Malacky); *čucoriетки* (Blažovce, o. Martin); *čucoriетки* (Dolný Hričov, o. Bytča, Lietava, o. Žilina, Klubina, o. Kysucké N. Mesto); *čučoriatki* (Rybany, o. Bánovce nad Bebravou, Hoštiná, o. Púchov, Terchová, o. Žilina); *čičoriatki* (Liešťany, o. Prievidza, Košecké Rovné, o. Ilava, Čičmany, o. Žilina); *čičuriatki* (Lednica, o. Púchov); *čičurátki* (Svätý Jur, o. Bratislava).

Podoba *čačarvodka* (*čičervódka*) je známa v niektorých lokalitách na území severotrenčianskych nárečí: *Bolí sme na čačarvotkách* (Papradno, o. Považská Bystrica); *čičervótka* (Kolárovice, o. Bytča).

Gemerské a východoslovenské nárečia poznajú v tomto význame lexémy *borovňica* a *borovňic*: *Pujdemo na borónice na Kohút* (Nandraž, o. Revúca);

Z *borovnicoh vara lekvar* (Chrast' nad Hornádom, o. Spišská Nová Ves); *Za tote cukerľiki mi jej každi dzeň z litrenu kantu borouňice nazberaľi* (Sokol', o. Košice). Ojedinele sa takto vo východnom Gemeri a Zemplíne nazýva ihličnatý ker a jeho plod, bot. *borievka obyčajná* (*Juniperus communis*): *borónic* (Šivetice, o. Revúca); *borovňica* (Dvorianky, o. Trebišov). Výraz *borovňica* vo význame „čučoriedka“ poznajú aj na menšom kontaktnom území s poľskými nárečiami v niektorých obciach v okrese Čadca (napr. Makov, Turzovka, Raková a i.).

Podobná situácia je s názvom *borievka, borovka (borufka)*, ten sa totiž popri pomenovaní *čučoriedka* používa na označenie tohto lesného plodu v severotrenčianskom, spišskom a šarišskom nárečí: *Boróveg nám doniesol* (Veľké Rovné, o. Bytča); *V lece hodzime do lesa zbiradz borufki* (Dlhá Lúka, o. Bardejov); *borofka* (Klokočov, o. Čadca, Švábovce, o. Poprad). Tak ako pri výraze *borovnic(a)* je potrebné uvedený názov odlišiť od stredoslovenskej a čiastočne západoslovenskej *borievky*, kde toto pomenovanie označuje už spomenutý ker *borievku obyčajnú* a jeho plod: *Boriouki sa v jeseňi otrepávali, predávali* (Ratkovo, o. Martin); *V jenné boriefce to ňemáš, to abi si nazbieral kilo* (Čičmany, o. Žilina); *U nás sú neni borúfki* (Stupava, o. Bratislava).

Názvy *hafira* a *hafura* s variantmi *jafira, jafura, afira* sú na označenie čučoriedok známe v oravských, západoliptovských a turčianskych nárečiach: *Boli zme f Čršli na hafirách* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Celi je upískani od hafúr* (Žaškov, o. Dolný Kubín); *F sobotu ideme na jafuri* (Košťany nad Turcom, o. Martin); *Jafiri zme f skľepe predávali* (Zubrohľava, o. Námestovo); *afira* (Hubová, o. Ružomberok). Tento priam exotický názov k nám prostredníctvom valašskej kolonizácie prenikol z rumunčiny.

V časti východoslovenských nárečí pomenúvajú čučoriedku *šveboritka* (Trstené pri Hornáde, o. Košice), *šveboritka* (napr. Sol', o. Vranov, Belá nad Cirochou, o. Snina, Lúčky, o. Michalovce a inde) alebo *švebohuska* (napr. Dargov, o. Trebišov, Porúbka, o. Humenné). Na inej oblasti východného Slovenska týmito názvami pomenúvajú ker ruže šípovej a jej plod – šípku (porov. ďalej). Ojedinele sa čučoriedky nazývajú *kanalki*: *Idzeme na kanalki* (Kucany, o. Michalovce).

Takmer rodnou sestrou čučoriedky je **brusnica** (v nárečiach aj *brušňica*), kríčkovitá horská rastlina (bot. *brusnica obyčajná*, *Vaccinium vitis-*

-idaea) a jej drobný červený jedlý plod. Takto sa tento chutný plod nazýva v oblastiach svojho výskytu, napríklad v stredoslovenských a šarišských nárečiach: *H pond'elog zme boli na malínach f šl'oge a hňeská na brušničách* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Buli tu tetki z brusnicami, ale nedajú len za múku abo bvap* (Nandraž, o. Revúca); *Z brušnicoh vara lekvar i kompod brušnicovi dobri* (Torysa, o. Sabinov). V Žakarovciach (o. Gelnica) nazývajú brusnicový ker *brušničak*: *Na brušničaku rošnu brušnici*. Na Orave nájdeme túto rastlinu, ale najmä jej plody pod názvom *bršlice* (Námestovo).

Z krovitých rastlín nemožno nespomenúť **ostružinu** s jedlými čiernymi plodmi (bot. *ostružina černicová*, *Rubus fruticosus*), ktorá je čiastočne v stredoslovenských a východoslovenských nárečiach známa ako *černica*, príp. *černic* (*černicla*, *čierňica*, *čirnica*, *čarňica*): *Aj vedľa Turca plno tich čerňidz rastie* (Rakovo, o. Martin); *Šernice rostú na kraji huore* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Ta rosna tu i mal'ini i čarňice* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). Plod ostružiny černicovej nesie ten istý názov, a to čiastočne v stredoslovenských, severotrenčianskych, kysuckých a východoslovenských nárečiach: *F tomtó báni biva najviac čierňic f celom chotáre* (Prochot, o. Nová Baňa); *Máme aj ostružlia, na tom sa čerňice, to je ovocia na ňom* (Drienovo, o. Krupina); *Čerňicte sa zle oberali* (Kremnička, o. Banská Bystrica); *Za týden budu aj čerňice* (Valaská Belá, o. Prievidza); *Čarňice zbirame na vino* (Torysa, o. Sabinov). V južnej časti západoslovenských nárečí a v okolí Prievidze sa však *černicou* pomenúva odroda tmavých čerešní: *Jedna čerešna bola skorá belica, tí dve boli rané čirňice* (Dolné Orešany, o. Trnava); *Sú strešne čerňice, sú bielice* (Kunov, o. Senica); *čerňice* (Brezany, o. Prievidza), na okolí Myjavy je to dokonca odroda hrušiek: *Uhňilčané čerňice sa váľajú pod hruškú* (Vaďovce, o. Myjava) a v Brusne (o. Prievidza) tak označujú morušu a jej čierne plody.

V niektorých oblastiach rozlišujú ostružinu černicovú a malinovú podľa farby, a tak sú na daných územiach zaužívané dvojslovné názvy *čierna malina* a *červená malina*: *Rastie tam vela čiernih malín* (Hliník nad Hronom, o. Nová Baňa); *Černé malini zme moseli kučovat v horách* (Dúbravka, o. Bratislava); *Mi temu povídáme malini červené hájové* (Hlboké, o. Senica).

Ostružina (ker) je vo východoslovenských nárečiach známa ako *čarňičak*: *Po takih brehoh, dze buli čarňičaki, maliňaki, ta vodi ňebulo* (Zámutov, o. Vranov). Na časti stredoslovenských nárečí je černicový porast (černicové

kričky) známy pod názvom *černičie* (s nárečovými podobami *černiča*, *černičá*, *šerňišá*, *šerňišia*): *Vošlo [dieta] do čerňičá, celuo sa tam doškrábalo* (Dolná Lehota, o. Dolný Kubín); *Šerňišá vitau, a šerňice be jedou* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Dve liški vibehli zo šerňišá* (Brusník, o. Revúca); *černiča* (Šuľa, o. Modrý Kameň), a tak sú nazvané i plody ostružiny, černicové plody: *Poť s nami do pola, bud'eš si zberať čerňičia* (Bobrovec, o. Liptovský Mikuláš); *Pridali zme k tomu [k medovej vode] zavd z malín lebo aj š čerňičia* (Čelovce, o. Modrý Kameň). Výraz *malíňak*, spomenutý v doklade zo Zámutova, je krík ostružiny malinovej, inde to môže byť *malinčak*: *Na jednim malinčaku nažbirala polnu dinerku malínoch* (Žakarovce, o. Gelnica).

Názvy podobné spisovnému boli zaznamenané napr. v Čadci: *Toš čo, idžeme na ti ostružini?*, dokonca v troch podobách v Bošáci (o. Trenčín): *ostružina*, *ostružlina*, *ostrožlina* a v obci Richvald v Bardejovskom okrese: *ostrožina*.

Obľúbený je ker, ktorý rastie poväčšine na horských rúbaniskách, bot. *ostružina malinová* (*Rubus idaeus*), ale najmä jeho sladký červený plod nazývaný na celom Slovensku **malina** (prispôbosený záhradným podmienkam je rozšírený ako záhradná malina): *Aj na maľine do rúbanice chodievali* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň); *Ke com bola malá, chodživala som z bapku do hór na malini* (Vištuk, o. Modra); *Z maľinoh dobri ľekvar i vino* (Torysa, o. Sabinov). Ojedinele sa plod ostružiny malinovej nazýva *ožina*: *Tu rastú brušnice, ožini, ožina je červená* (Brezovica, o. Trstená).

Z juhozápadolovenských nárečí pochádza názov *himber* (*himbér*, *hinpír*): *Aj malini máme, ríkame im himber* (Kunov, o. Senica); *Zavarila son aj trocha z hinpírov* (Poľný Kesov, o. Nitra), čo však môže byť i malinová šťava: *Z malín mama narobila himberu na celú zimu* (Chocholná, o. Trenčín). V Rakoviciach neďaleko Piešťan nazývajú veľké červené maliny *himberki*.

Malinou sa pomenúva aj pôvodne cudzokrajný strom *moruša* (bot. *Morus*): *Mi máme na dvore čiernu aj bielu malinu* (Návojojce, o. Topoľčany); *Kačice sa krmá malinami* (Vaďovce, o. Myjava). *Vinohranná malina* známa z Čachtíc (o. Nové Mesto nad Váhom) je moruša pestovaná vo vinohradoch (p. Smatana, 2011).

Podstatné meno **trnka** (s nárečovými podobami *tarka*, *tarenga*) je celoslovenské pomenovanie pre divo rastúci pichľavý ker s botanickým názvom *trnka obyčajná* (*Prunus spinosa*), a aj pre trpké guľkovité plody tejto rastliny: *Aj son slúžila, aj son šipke oberala, trnke, šakovuo* (Lešť, o. Modrý Kameň);

Trnki rastú medzi rolami na bárskerém vale (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom); *Tarka viši jak šliuka na takim malim chvojsciku a nuka ma kostku* (Žalobín, o. Vranov); *Pujdzeme na tarengi* (Smizany, o. Spišská Nová Ves); *V ješeňi chodza dzeci zbirc šverboritki i tarengi* (Torysa, o. Sabinov). Popri lexéme *tarenga* nazývajú trnkový ker v severozápadných šarišských nárečiach aj *tareňdzak*. Na tomto nárečovom území však názov *tarenga* môže značiť aj sortu drobných sliviek.

Malé tmavé guľaté plody trnky sa využívali na prípravu lekvárov a vína: *V poli je moc trnák, to bude trnkového vína!* (Dunajov, o. Kysucké Nové Mesto). Základný význam slova *trnka* nesú i spojenia *psiá trnka* z Moravského Lieskového (o. Nové Mesto nad Váhom) a *puaná trnka* z Brodského (o. Skalica). V záhorských nárečiach trnkou nazývajú i slivku a jej plod všeobecne: *Tam sme mieli aj tricet trnák a strešeň* (Stupava, o. Bratislava); *Mi máme na záhradce samé trnki* (Záhorská Bystrica, o. Bratislava); *Tento rog biuo hodne trnák* (Jablonové, o. Malacky). Spojenie *žutá trnka* značí v Štefanove (o. Senica) bielu slivku.

Červený oválny plod šípovej ruže (bot. *Rosa canina*), nazvaný **šípka** je v spisovnej podobe (niekde bez kvantity) známy vo všetkých nárečiach a ľudia ho majú vo vedomí predovšetkým jeho upotrebením pri príprave hodnotného čaju a čajových zmesí: *Dobrie sta bil'ini pal'ini, i bazovieho listu, i šípki, i trnka* (Žaškov, o. Dolný Kubín); *Poslali náz mamička, abi zme išli natrhaj šípki, už boli také zmrznuté* (Kostolné, o. Myjava). Vynikajúci je šípkový lekvár a víno práčne pripravené zo šípok: *Šípke zbieramo na víno* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Mrazi povolili, id'em naoberat' šípiek, budú na lekvár aj čaj* (Návojevce, o. Topoľčany); *Ze šípég e dobrí lekvár* (Trakovice, o. Hlohovec). Vo všeobecnosti sa šípkou pomenúva aj šípkový ker: *Štichla ju šípka* (Betliar, o. Rožňava); *Aj konča roľe boli aľe tri šípki* (Rajecká Lesná, o. Žilina).

Ker ruže šípovej a jej plod volajú v časti východoslovenských nárečí *šverbohuska*: *Mi zbierame šverbohuski* (Porúbka, o. Humenné), *šverboritka*, *šverbovuska* a *šverbovužina* (oblasť Šariša), pričom tieto názvy môžu slúžiť v inej časti týchto nárečí na označenie čučoriedky (p. predtým). Z východu Slovenska pochádza nesklonný onomatopoický názov v strednom rode *ečepeče* (napr. severošarišské nárečia), ktorým sa takisto (hoci zriedkavo a pravdepodobne žartovne) pomenúvajú šípky.

Letnou pochúťkou je **jahoda** – celoslovenské označenie lesnej (a záhradnej) rastliny a jej jedlých plodov (bot. *jahoda obyčajná*, *Fragaria vesca*): *Bole zmo zbierať jahode* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Nenašli nič, enem jahodi, tak to jedli* (Jablonové, o. Malacky); *V lece chodzime do lesa na jahodi* (Torysa, o. Sabinov). Spojenia *štepéná (štepéná) jahoda* (oblasť Novohradu), *ščiépené jahodi* (Vaďovce, o. Myjava) označujú pestovanú záhradnú jahodu. Niektoré druhy lesných (lúčnych) jahôd nazývajú v severonitrianskych a juhozápadoslovenských nárečiach (miestami aj na Spiši) *druzgavce (drúzgavce)*, *truskavce (truskavice)*: *To sú tam len samé drúzgavce* (Valaská Belá, o. Prievidza); *Tí druzgavce sú zas také tvrčí* (Hlboké, o. Senica); *V háji rastú druzgavce, aj keď neni su tak ščavnaté, sú dobré, slatké* (Šípkové, o. Piešťany); *Ešče boli zelené ti truskavce a už zme ih jelli* (Chocholná, o. Trenčín); *truskavice* (Studeneč, o. Levoča). V Nedožeroch (o. Prievidza) je *druzgavec* sorta čerešní. Aj *luskački* z Papradna (o. Považská Bystrica) a *smokľice* z obce Veľké Straciny (o. Modrý Kameň) sú druhy lesných jahôd (bot. *jahoda trávnicová*, *Fragaria viridis*), v Turci majú názov *chrustački*. Odroda veľkej jahody sa niekde nazýva *bujnica* (Šuľa, o. Modrý Kameň), príp. *bujnica* (Rozbehy, o. Senica).

Názov *jahoda* slúži niekde na označenie plodu listnatého stromu: *trasené a viňičnie jahodi* (Pukanec, o. Levice), *drevenie jahode* (Kociha, o. Rimavská Sobota), *kričkové jahodi* (Trakovice, o. Hlohovec), *černé jahodi* (Šurany, o. Nové Zámky), *stromove jahodi* (Dlhá Lúka, o. Bardejov) – vo všetkých prípadoch ide o morušu (bot. *moruša biela*, *moruša čierna*, *Morus alba*, *Morus nigra*) a jej plod.

Oblúbeným plodom v letnom období je **melón** či **dyňa**. V spisovnom jazyku má lexéma **melón** dva významy: buď je to 1. rastlina príbuzná tekvici so sladkými žltozelenými plodmi, bot. *melón cukrový* (*Melo sativus*), alebo je to 2. dyňa, t. j. rastlina príbuzná tekvici rodiaca veľké guľaté plody s červenou sladkou dužinou, bot. *dyňa červená* (*Citrullus lanatus*).

Slovo **dyňa** má poradie významov opačné: 1. dyňa červená (*Citrullus lanatus*) a 2. melón cukrový (*Melo sativus*).

Podobná, vari o trochu komplikovanejšia, je situácia v nárečiach: *melón* je v západoslovenských nárečiach tekvicová rastlina so sladkými žltozelenými plodmi (bot. *melón žltý*, *Cucumis melo*, príp. *melón cukrový*, *Melo sativus*), ktorej plod je známy aj pod dvojslovným názvom *žutí melón* (Trstie, o. Ilava): *Kedisi boli ti melóni za facku a ščil sú také drahé* (Bzince pod Javorinou, o.

Nové Mesto nad Váhom); *melón* (Dubová, o. Modra). No môže to byť i rastlina, ktorá rodí veľké guľaté plody s červenou sladkou dužinou, bot. *dyňa červená* (*Citrullus lanatus*), ale najmä jej plod, známy ako *červení melón* (Trstie, o. Ilava), *hrižaca dziňa* (Malé Zalužice, o. Michalovce) alebo jednoducho *melón* (Bzince pod Javorinou, o. Nové Mesto nad Váhom, Adamovce, o. Trenčín).

V stredoslovenských a východoslovenských nárečiach má *dyňa* (s variantmi *dziňa*, *džina*, *zina*, *d'una*, *d'uňa*, *dzuna*, *džuna*, *giňa*) viacero významov (napr. tekvica, hlava a pod.), no v našom kontexte je podstatný tento výklad: je to druh plazivej tekvicovitej rastliny, pričom to môže byť buď *dyňa červená* (bot. *Citrullus lanatus*), alebo *dyňa žltá* (bot. *melón cukrový*, *Melo sativus*), a hlavne ich jedlé šľavnaté plody: *It si kúpiť kúseg dine!* (Valaská Belá, o. Prievidza); *d'una* (Revúčka, o. Revúca); *d'uňa* (Muráň, o. Revúca); *džuna* (Chyžné, o. Revúca).

Rozličné sorty dýň a melónov sa pomenúvajú týmito slovnými spojeniami: *jedáca dzina* (Trakovice, o. Hlohovec), *hrižaca dziňa* (Brezina, o. Trebišov), *červená d'uňa* (Rochovce, o. Rožňava), *červená gina* (Záblatie, o. Trenčín), *žotá diňa* (Kalinovo, o. Lučenec), *cukrová diňa* (Mošovce, o. Martin), *paňska dziňa* (Kucany, o. Michalovce) a i.

V gemerských nárečiach (čiastočne aj v niektorých susedných) je plod s červenou dužinou (bot. *dyňa červená*, *Citrullus lanatus*) nazývaný *gerega* alebo *geregyňa*: *Doniesou geregu d'e'en* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Kupila son d'e'en ednú geregiňi* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota); *Prišli na voze z geregi aj z džunämi* (Brusník, o. Revúca); *gerügi* (Sirk, o. Revúca); *geregiňa* (Luboreč, o. Lučenec). V Trávnici (o. Vráble) a Veľkých Stracínach (o. Modrý Kameň) je to *gerečka* a v Nitrianskom Hrádku (o. Nové Zámky) *derečka*.

Deminutívna podoba *d'inka* označuje v južnej časti nitrianskych nárečí druh plazivej tekvicovitej rastliny, bot. *melón žltý* (*Cucumis melo*), a najmä jej žltý šľavnatý plod: *Velice líbím d'inki*, *melóni to volajú* (Jásová, o. Hurbanovo).

Istú osobitosť, a to najmä pre formu upotrebitelnej časti, predstavuje rastlina s dužinatými stopkami, ktoré sa používajú ako ovocie. Nazýva sa **rebarbora** (bot. *Rheum*), v nárečiach tiež *rebarbara*: *Rebarbora sa dáva do kouáčkú* (Hlboké, o. Senica); *Rebarboru dakto vari* (Torysa, o. Sabinov); *rebarbára* (Cinobaňa, o. Lučenec). Doklad z obce Hlboké naznačuje, že v čase sezóny

dozrievania stopiek sa z rebarbory pečie chutný *rebarboroví koláč* (Rajec, o. Žilina). Známy a obľúbený je osviežujúci *rebarboroví kompót* (Rajec, o. Žilina) a kyselkavý *rebarboroví lekvár* (Lukáčovce, o. Hlohovec).

Ukázkou adaptácie novej lexémy v nárečiach môže byť pomenovanie ovocného plodu, ktorý pôvodom nepatrí medzi slovenské. Exotický plod pomarančovníka nazvaný **pomaranč** je pravdepodobne jedným z najstarších nedomácich ovocných plodov, ktorý sa na Slovensku v predaji udomácnil už dávnejšie. Možno preto sa slovo *pomaranč* skúmalo v rámci výskumov pre Atlas slovenského jazyka a neskôr spracovalo ako samostatné heslo v Slovníku slovenských nárečí: *Mi zme boli radí, ke dzme mali jabĺčko, o pomarančah zme aňi ňeslíchali* (Návojojce, o. Topoľčany); *Ďže keďiši pomarandžu! Aňi zme ňevedeľi, čo e to* (Čičmany, o. Žilina); *Kúpila som dzecom kilo pomarančoch* (Spišský Štvrtok, o. Levoča). Popri tejto novšej lexéme s celoslovenskou platnosťou nárečový slovník uvádza (takisto ako novší výraz) mužskú podobu *naranč* so spoluheslom *naranča* v ženskom rode, rozšírené v časti stredoslovenských a východoslovenských nárečí: *Ďetka dala Jaňikovi naranč* (Králiky, o. Banská Bystrica); *Drahia tia naranče, ale dobria* (Brusník, o. Revúca); *Nahaj tan naranč, najdrieu sa misíž najesťi* (Kalinovo, o. Lučenec); *Kúpila dzecku naranč a sebe kifľik* (Kanaš, o. Prešov); *naranča* (Smižany, o. Spišská Nová Ves).

Pomenovanie ovocných plodov našlo svoj odraz aj vo frazeológii. Z viacerých prísloví, porekadiel a prirovnaní vyberáme: *Utlčem ta jag horké jablko!* (Lukáčovce, o. Hlohovec) – veľmi ťa zbijem; *Jabluko daľeko ot stromu ňel'eci* (Brezovica, o. Sabinov) – dieťa sa obyčajne od rodičov nelíši; *Zahriznú do kisliho jablka* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota) – pustia sa do niečoho nepríjemného; *Keľo ľud'i, žebi jablko ňeprepadlo* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota), *Náz bolo napadanuo ako hruškov* (Chrt'any, o. Modrý Kameň) – veľmi veľa; *Prebiérá sa jako hňiličkách* (Bošáca, o. Trenčín) – veľmi dlho v niečom vyberá (veľmi preberá); *Zamrznutí ako hruška* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota) – veľmi premrznutý; *prízď z hruškami* (Rimavská Píla, o. Rimavská Sobota) – postávať, nič nerobiť.

V Brodskom (o. Skalica) povedia o človeku s veľkými modrými očami, že *má oči jag bluni*. Človek s veľkými (výraznými) očami môže počuť prirovnanie: *Má oči jako plánki* (Bošáca) alebo: *Vivalev oči jak plánki* (Lukáčovce, o. Hlohovec), zlý človek zasa: *Ver si ti len plánka planá!*

(Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota). Oči sa často prirovnávajú k trnkám: *má oči jak trnki* (Veľké Bielice, o. Topoľčany) – tmavé, príp. malé pichľavé. Vyjadrenie *vitríšča oči jak tarki* znamená v Dlhej Lúke (o. Bardejov), že sa niekto prekvapene pozerá.

Upozornenie *Krsní, nekrsní, š čerešne dolu!* z Krivej (o. Dolný Kubín) a jemu podobné *Kmoter-ňekmoter, len š čerešne dolu!* z Bošáca (o. Trenčín) znamená, že zákaz (zásada) platí pre každého rovnako, t. j. nemáme si vyžadovať mimoriadny ohľad.

O tom, že pánom neradno dôverovať a ani dávať sa s nimi do spolku, vypovedajú tieto doklady z okresu Trenčín: *S veľkimi páni ňeňije dobre čerešne jedávat* (Bošáca); *S páni čerešne ňeobiéraj!* (Soblahov). O vysokom človeku v Bošáci vravia: *Mohél bi s ňím orechi zrážat*. Ak sa niekto teší dokonalému zdraviu, povie sa, že *je zdraví jak orech* (Lukáčovce, o. Hlohovec). V prípade, že dokážeme všetko zužitkovať či primerane využiť, môžeme spolu s obyvateľmi Dolnej Súče (o. Trenčín) konštatovať: *U náz je dobrí každí orech, kerí vrana straiť*. O človeku, ktorý necháva iným vybavovať nepríjemnosti, vravia: *Ten najrači tahá kaštani s ohňa s cudzima rukama* (Jablonové, o. Malacky). V prípade, že by mal niekto chuť zahrať sa spoločenskú hru mládeže s názvom *prodávat strešne*, musí zájsť do Kuchyne pri Malackách, kde takúto hru poznajú.

Starý (zhrbený) človek *je jako ostružlina – oboma konci g zemi* (Bošáca, o. Trenčín). Keď bolo niečoho (napr. jedla) málo, použili v Dolnej Lehote (o. Dolný Kubín) prirovnanie: *Ako kej si daŕ volovi maľinu*. Výpoveď *jablká peknie aňi naranče* z Kocihy (o. Rimavská Sobota) chváli veľmi pekné jablká porovnaním s pomarančmi.

Ak je niečo veľmi kyslé, v Čiernej Lehote (o. Rožňava) vravievajú, že je to *kvasňie aňi plánka*. Prirovnanie *ta ho podrucovali jak planku* (Sedlice, o. Prešov) vypovedá o nešetrnom zaobchádzaní s niekým a spojenie *plánke piecťi* z Čeloviec (o. Modrý Kameň) môžeme použiť, ak pre niečo trpneme alebo sa niečoho obávame.

LITERATÚRA

SMATANA, Miloslav: Ovocie, na ktoré sme (takmer) zabudli. In: Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 2, s. 107 – 114.

ŠTOLC, Jozef: Názvy rastliny *Ribes grossularia* v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. II. Dialektológia. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1957, s. 28 – 64.

ROZLIČNOSTI

Budeme sa sústrediť?

V ostatnom čase vo verejných jazykových prejavoch, tak ako ich svojim poslucháčom alebo divákovi dennodenne predstavujú elektronické médiá, môžeme pozorovať zvýšený výskyt spojenia *budeme sa sústrediť* povedzme *na obrannú hru, na obstaranie zdravotne bezchybného tovaru, na bezpečnosť na cestách* alebo na iné objekty či javy. Uvedený zložený tvar vzniká spojením tvaru budúceho času pomocného slovesa *byť* s dokonavým slovesom *sústrediť sa*. Takéto spojenie prvkov na utvorenie formy budúceho času od dokonavého slovesa však v našom jazyku je neorganické. Oddávna totiž platí, že v našom jazyku dokonavé slovesá netvorí budúci čas pomocou takzvaného opisného, t. j. zloženého tvaru, lebo pri nich platnosť budúceho času má forma prítomníka. V danom prípade dokonavé sloveso *sústrediť sa* svojou formou prítomného času: v prvej osobe jednotného čísla *sústredím sa*, v druhej osobe jednotného čísla *sústredíš sa* – a to platí v celej paradigme – vyslovuje nie prítomný čas, lež budúci čas. Toto poznanie možno zovšeobecniť v tom zmysle, že v našom jazyku dokonavé slovesá svojou formou prítomného času vyslovujú nie prítomný čas, tak ako by sme to očakávali podľa formy, lež majú význam budúceho času.

Tento objektívne jestvujúci stav v jazyku možno vysvetliť z podstaty jazykového času: tento čas posudzujeme a rozčleňujeme s ohľadom na moment reči, a tak to, čo platí v momente, keď sa realizuje jazykový prejav, má platnosť prítomného času, napríklad *píšem, počúvaš*; na druhej strane to, čo prebehlo pred časom prehovoru, platí ako minulý čas, napríklad *písal som, počúval si*, a napokon to, čo sa uskutoční po čase prehovoru, má platnosť budúceho času, napríklad *budem písať, budeš počúvať*. Príklady slovesných tvarov, ktoré sme tu uviedli na jednotlivé časové stupne, sú z okruhu nedokonavých slovies. Pri dokonavých slovesách sa spomínané nejestvovanie prítomného času vysvetľuje zvyčajne tak, že uzavretosť deja dokonavého slovesa je taká silná a z druhej strany rozsah deja dokonavého slovesa je taký malý, že sa tento dej jednoducho nedá realizovať v prítomnom čase.

Obrazne by sme mohli povedať, že pre svoj malý či minimálny rozsah sa dej dokonavého slovesa „nezmestí“ do časového stupňa, ktorý vymedzujeme ako prítomný čas. Preto platí všeobecný poznatok, že dokonavé slovesá svojimi prítomníkovými tvarmi v celej paradigme vyslovujú deje chápané ako budúce, t. j. také, ktoré sa uskutočnia alebo sa majú uskutočniť až po čase prehovoru.

Sloveso *sústrediť sa* slovenské výkladové slovníky aj Pravidlá slovenského pravopisu jednoznačne začleňujú medzi dokonavé slovesá a takéto hodnotenie zodpovedá aj morfematickej stavbe tohto slovesa. Máme tu na mysli predovšetkým protiklad neurčitkovej tematickej morfémy *-i-* zviazanej s dokonavými slovesami s neurčitkovou tematickou príponou *-(ov)a-* charakteristickej pre paralelné nedokonavé slovesá. Poznatok o dokonavej platnosti slovesa *sústrediť sa* potvrdzuje teda aj jestvovanie jeho pravidelného nedokonavého náprotivku – slovesa *sústred'ovať sa*. Tento stav sa pritom opiera o analogický stav pri početných iných dvojiciach slovies spojených na základe lexikálno-gramatickej kategórie slovesného vidu; máme na mysli príklady typu *začleniť – začleňovať, začleniť sa – začleňovať sa, ohraďiť – ohradzovať, ohraďiť sa – ohradzovať sa, skrátiť – skracovať, skrátiť sa – skracovať sa* atď. Súhrne možno povedať, že takto je usporiadaný systém jazyka v danom bode a takto bez porúch tento systém aj v každodennej jazykovej praxi funguje. V tomto zmysle je spojenie, z ktorého sme v našom výklade vyšli, t. j. forma *budeme sa sústrediť*, nesystémová a protirečí systémovému usporiadaniu prvkov v danej oblasti jazyka. V súlade so systémom môže byť iba forma *sústredíme sa (na niečo)* pri slovese dokonavého vidu alebo forma *budeme sa sústred'ovať (na niečo)* pri slovese nedokonavého vidu.

Na záver uvádzame všeobecnejšie zistenie, že v okruhu tvorenia slovies podľa kategórie vidu nebadáť závažnejšie porušenia systémových zákonitostí ani pozoruhodnejšie poruchy pri upotrebovaní jazykového systému v mnohotvárnej jazykovej praxi. Preto na viacnásobný výskyt uvedeného spojenia *budeme sa sústrediť* vo verejných jazykových prejavoch nateraz nemáme iné vysvetlenie ako nedostačujúcu sústredenosť autora na vlastný jazykový prejav a malú či menšiu pozornosť venovanú kultúre tohto prejavu.

Ján Kačala

SPRÁVY A POSUDKY

Slovník súčasného slovenského jazyka pokračuje

[Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.]

Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ), ktorého 1. diel vyšiel koncom roka 2006, má už pokračovanie v podobe 2. zväzku. Ten vyšiel na jar 2011 a zachytáva slovnú zásobu súčasnej slovenčiny začínajúcu sa na písmená *h – l*. Slovník má 1088 strán a obsahuje 25 418 heslových slov. Kým pri 1. zväzku sa vychádzalo z 300 miliónov textových slov, pri 2. zväzku sa uvádza, že databáza Slovenského národného korpusu, ktorá sa využívala ako východisko pri spracovaní slovníka, obsahuje takmer raz toľko – 550 miliónov textových slov. Aj to naznačuje, že daná časť slovnej zásoby je komplexnejšia jednak v zachytení heslových slov a jednak ich najsúčasnejších významov. Pohyb v slovenskej lexike sa uskutočňuje aj v oblasti frazeológie a terminológie, takže slovník v mnohých prípadoch prináša po prvý raz spracované nové frazeologizmy a početné odborné pomenovania z viac ako sto vedných oblastí.

Keďže o koncepcii slovníka, najmä o jej odlišnostiach v porovnaní s predchádzajúcimi normatívnymi slovníkmi, o jej prednostiach i úskaliach, ako aj o konkrétnych lexikografických postupoch sme obširne referovali v našom časopise v r. 2007 (roč. 41, č. 4, s. 193 – 202), budeme sa venovať najmä realizovaniu tejto koncepcie na danom materiáli písmen *h – l* a tomu, ako sa autorom darí predkladať používateľom slovenčiny živý, často sa aj meniaci, ale predsa stabilný jazyk, i to, ako sa im darí vytvárať zo slovníka spoľahlivú oporu dobrého pomocníka pri kultivovaní reči a pri celkovom orientovaní sa v súčasnom jazyku.

Slovník obsahuje pozoruhodné množstvo informácií o slovnej zásobe slovenčiny, a to gramatických, pravopisných, významových, obsahuje hodnotenie slov z hľadiska funkčného, štylistického, terminologického, fraze-

ologického, zachytáva osobné a zemepisné mená, názvy slovenských obcí a miest, uvádza a vysvetľuje súčasne najpoužívanejšie skratky, pričom všetky informácie sa podávajú zrozumiteľne, bez osobitného zreteľa na úsporu miesta. Autori zužitkujú poznanie z predchádzajúcich lexikografických diel, pri spracúvaní slovnej zásoby sa opierajú o výsledky mnohých odborníkov, no predovšetkým využívajú počítačový korpus a počítačovú techniku, ktoré v lexikografii otvorili netušené možnosti pri opise národnej lexiky.

Výber slov je v slovníku veľmi široký. Používateľ si v ňom nájde z príslušných písmen *h – l* takmer všetko, čo sa v súčasnosti používa. Zachytávajú sa tu slová, ktoré sa už aj dávnejšie používali, ale do slovníkov sa doteraz nedostali (napr. slovo *lejaci*), hoci všetko sa ustriechnuť nedá, napr. vo výklade slova *lavoorientovaný* sa použila príslovka *lavo*, ale heslové slovo *lavo* nie je. Z domácej lexiky sa hojne dopĺňali vzťahové prídavné mená a od nich utvorené príslovky, ako aj zložené slová (typ *jednostrunnosť*, *jednozdrojový*), ďalej sa dopĺňali slová vzniknuté podľa obchodných značiek (*japex*, *jekor*), slová s hovorovým alebo slangovým príznakom, ako *havárka*, *hotovka*, *kazeľák*, subštandardné slová (napr. *kádrovák*) atď. Z cudzích nových slov prevládajú slová z angličtiny, no prenikajú aj iné cudzie slová: *joint/džoint* – dávka drogy, *joystick/džojstik* – zariadenie pri počítačových hrách, *heavymetalista*, *identikit* (lat. + angl.), *legál²* – sprejerské obrazy na povolenom mieste, *jin*, *jang* (čín.) atď. Pri niektorých slovách (slovných spojeniach) s cudzím základom chýbajú domáce náprotivky: *inlajnové korčule/inlajny* majú mať pri sebe domáce pomenovanie *jednoradové kolieskové korčule* (toto spojenie sa uvádza pri ďalšom hesle *jednoradový*). Problém s uvedením domáceho ekvivalentu sa mal vyriešiť aj pri heslách *kunsthistoria*, *kunsthistorik*, *kunsthistorička*, *kunsthistorický*, pri ktorých bolo vhodné uviesť očakávané domáce podoby *umenohistoria*, *umenohistorik*, *umenohistorička*, *umenohistorický*, ktorých sa pracovníci z tohto odboru dožadujú. Ide o paralelu so slovami *umenoveda*, *umenovedec*, *umenovedkyňa*, *umenovedný*, *literárnovedný* a pod.

Súčasná lexika sa výdatne rozrastá nielen o nové slová, ale (najmä z domácich zdrojov) aj o nové viacslovné pomenovania idiomatickej povahy, napr. *chránené územie*, *červený koberec*. Za týmito spojeniami, ktoré slovník hojne uvádza, vždy nasleduje výklad významu. V slovníku sa všeobecne

venuje viacslavným ustáleným spojeniam veľká pozornosť. Vyznačujú sa osobitným znakom, čo je v slovenskej lexikografii nové a dodajme, veľmi užitočné (lexikalizované spojenia so slovesom typu *dat' súhlas* sa vyznačovali a vyčleňovali už v Krátkom slovníku slovenského jazyka). Osobitným znakom sa – na rozdiel od 1. zväzku tohto slovníka – vyznačujú aj terminologické spojenia (viacslovné termíny), ako stav. *asfaltový koberec*, lek. *čierny kašeľ*. Výrazným odsekem a osobitným grafickým vyznačením sa vydeľujú frazeologizmy a za nimi iným znakom paremiologické jednotky a pranostiky. Pozoruhodná je súčasná frazeológia, ktorá tu po prvý raz nachádza status frazeologizmu, napr. *chyba krásy* (drobný nedostatok, ktorý môže pokaziť celkový dojem z niečoho), *chytať bronz* (opaľovať sa), *to nemá chybu!* (to je vynikajúce, to je výborné!), *kýve sa pod ním stolička* (jeho miesto, postavenie je ohrozené). Miestami sa medzi frazeologizmy dostali aj také, ktoré by sa mohli označiť za nespisovné (subštandardné) vzhľadom na ich vnímanie ako prevzatia z češtiny (napr. *nebud' labuť*). Grafické znaky sa využívajú ešte aj v ďalších prípadoch – uvádzajú odsek odvođenín, pridružených hesiel a odkazov, poukazujú na pôvod slova, výslovnosť atď. Celkove používanie grafických znakov, farebných rozlíšení a typov písma robí heslovú stať prehlľadnou, hoci miestami až „preznačkovanou“. Myslíme na akoby nadbytočné znaky uvádzajúce výklad heslového slova a jednotlivých spojení.

Na výklade heslových slov a ich významov si autori dali záležať. Sú formulované stručne, ale jasne, dopĺňajú ich najbližšie synonymá. Pri výkladoch termínov cítia spoluprácu s odborníkmi. Striktne sa dodržiava zásada, že sa výklad významu uvádza pri každom heslovom slove bez ohľadu na to, že má v slovnej zásobe dakedy celkom okrajové postavenie. Nevyužíva sa tak bežná lexikografická prax nahradiť výklad neutrálnym, významovo totožným synonymom, napr. slangové slovo *klávesák* sa vykladá, hoci za ním nasleduje neutrálné slovo *klávesista* – tiež s výkladom. Pri významovo blízkych, príp. totožných, ale slovotvorne rozdielných dvojiciach používateľ často hľadá odpoveď, ktorú podobu uprednostniť, napr. pri dvojici slov *lesba* – *lesbička*. Z rovnakého spracovania (pri obidvoch je totožný výklad) sa to nedozvie. Uvedenie výkladu iba pri jednom z nich by signalizovalo istú hierarchiu. Ďalší príklad má inú povahu: zo spracovania slov *lekárstvo*, *lekárnictvo* nie je celkom jasné, ktoré z nich je oficiálny názov príslušného odboru. Doterajšie kodifikačné príručky pripúšťali iba *lekárnictvo*, pre-

tože je tu súvis s pomenovaním *lekárnik*, *lekárnický*, podobne ako názvy odborov *mliekarstvo*, *pekárstvo*, *strojárstvo* a pod. súvisia s názvami osôb *mliekar*, *pekár*, *strojár*, kým *lekárenstvo* je späté so slovom *lekáreň* (napr. *lekárenské váhy*). Pri tejto dvojici by mal výklad zreteľnejšie odrážať významový rozdiel.

Využívaním synonym pri rovnoznačných, ale funkčne veľmi diferencovaných slovách okrem nezanedbateľnej úspory miesta by sa pri slovách s tradične odmietavým postojom k nim vyjadrilo ich nezačlenenie do slovenskej slovnej zásoby. Za také pokladáme slová typu *ješitný*, ktoré sa síce označuje ako subštandardné, ale má pri sebe plnohodnotný, akoby odobrujúci výklad. Pri tomto českom slove by stačil ako výklad presný slovenský ekvivalent – *márnomyselný* (ten zhodou okolností chýba, uvádzajú sa iba synonymá *samolúby*, *nedotklivý*). Napokon odkazom na spisovný výraz sa riešia iné nespisovné (spravidla české) slová: *krajka*, správ. *čipka*, *hýčkať*, správ. *maznať* (malo sa uviesť predovšetkým *rozmaznávať*), *kelimok*, správ. *téglik* atď.

Pri členení na významy badať väčšie zovšeobecňovanie oproti 1. zväzku slovníka, kde bolo možné hovoriť o istej významovej rozdrobenosti. Nájdu sa však i tu prípady, kde sa dá polemizovať s významovým členením, napr. pri slove *ležiak* sa vyčleňuje význam „tovar, ktorý nemá odbyt, nepredajný tovar“ a ďalší význam „kniha, ktorú nikto nekupuje, čo sa dlho nepožičiava z knižnice“. Ide očividne o jeden význam, ktorý možno zovšeobecniť ako „tovar, kniha, obraz ap., ktoré nemajú odbyt, ktoré nik nekupuje“.

Zachytenie variantov v jazyku (pravopisných, slovotvorných, gramatických, lexikálnych) veľa ráz ponúka lexikografom ľahšie riešenie ako rozhodnutie dať prednosť jednej, systémovejšej alebo z iného dôvodu uprednostňovanejšej podobe. Vzťah používateľov k variantom nie je však vždy žičlivý, cítia v ňom istú jazykovú rozkolísanosť až nezáväznosť pri dodržiavaní normy. Na druhej strane jazyk je živý organizmus a varianty sú v ňom prirodzené javy. V 2. zväzku slovníka badať celkove citlivejší vzťah k variantným prostriedkom, t. j. neuvádzajú sa v neúnosnej miere. Podľa zásad vyslovených v 1. zväzku SSSJ však variantmi ostali typy *lahôdkar*, *lahôdkár* (s ďalšími odvodeninami) ako istý regresívny prvok. Za taký možno pokladať aj rozkolísavanie pri dvojiciach *handrbulec*, *handrbolec*, *handrbulčina*, *handrbolčina*, *handrbulský*, *handrbolský*, kde bola už dlho kodifikovaná

prvá podoba z dvojice. Pri tomto dnes nie veľmi živom slove sotva možno hovoriť o prirodzenom vývine. Zmena kodifikácie tu azda nebola potrebná. Hláskový variant pribudol aj v rade prísloviak *lahučko, lahunko, lahulinko*, pretože sa uvádza aj podoba s dĺžkou – *lahúčko*. Doterajšia kodifikácia pozná len krátke tvary *lahučko, tichučko, teplučko*. Za nadbytočné varianty možno pokladať pravopisné dvojice *kajzerka – kaizerka, lenonky – lennonky*, kde sa síce vo variantných základoch slova zachováva pôvodné znenie, ale výslovnosť i celkové ustrojenie (podoba) slova sú už slovenské, takže obstoja kodifikovať iba podoby prispôsobené aj pravopisne: *kajzerka, lenonky*. Pri iných variantoch vidieť uprednostnenie systémovej podoby: *kábeláž, kábelážny, kábelizácia*, ktoré korešpondujú s východiskovým slovom *kábel* (aj *kábelár*), no uvádzajú sa aj (prevzaté) staršie podoby *kabeláž, kabelážny, kabelizácia*. Keďže ide napospol o odborné termíny, bolo by výhodnejšie ostať len pri jednom systémovej znení. Kladne možno hodnotiť, že sa neuvádzajú podoby *jazz, jazzband, jazzman, jazzovo, jazzový* atď. s odkazom na podobu *džez* v 1. zväzku, kde sa nie celkom adekvátne zachytávajú ako rovnocenné varianty. Hoci ide o istú lexikografickú nedôslednosť, možno to chápať ako dištancovanie sa od návratu k prežitým podobám.

Gramatická rovina je v jazyku oveľa stabilnejšia, nepodlieha tak často zmenám ako lexikálna. Napriek tomu aj v nej sa dejú isté zmeny, ktoré lexikograf musí zachytiť. Treba konštatovať, že gramatické údaje sú v slovníku podrobnejšie a explicitnejšie ako v doterajších slovníkových dielach. Okrem tradičných údajov sa uvádzajú najmä tie, pri ktorých vzniká u používateľov pochybnosť či nejednoznačnosť. Taký je napr. inštrumentál pri slovách typu *kontraband -dmi, kvintakord -dmi, hvizd -dmi, chl'ast -tami/-tmi, kost -tami/tmi*. Inštrumentál na *-mi* by sa mohol uvádzať aj pri slovách typu *hriech – hriechmi, chlieb – chlebmí*. Pohyb nastáva pri mužských substantívach na *-ál*, kde sa v lokáli singuláru popri očakávanom *-i* novšie uplatňuje *-e* (*žurnál -e, federál -e/-i*). Pri novom slove *legál*² sa však uvádza iba prípona *-i*. Morfológická kodifikácia sa zmenila – ako sme už uviedli pri recenzovaní 1. zväzku SSSJ – pri mužských živočíšnych substantívach, pri ktorých sa akuzatív množ. čísla pripúšťa ako hovorová podoba aj s príponou *-ov*: *holub, pl. N a A -by A hovor. i -bov*. Takéto dvojtvary sa pripúšťaajú v okruhu domácich zvierat a názvov psov a koní. Toto sémantické vymedzenie je však dosť nedôsledné, ani príklady v slovníku ho celkom nepotvrďujú, napr. pri

slove *králik* sa uvádza variantný hovorový tvar i *králikov*, ale pri *králiček* iba *králičky*; pri názvoch domácich zvierat *kapún*, *káčer*, *koň* sa „hovorové“ tvary „kapúnov, káčerov, koňov“ neuvádzajú, hoci pri *koník* je i tvar *koníkov*. Možno sa životné tvary akuzatívu na *-ov* ešte nemali zahrnúť do spisovného (hovorového) jazyka, ale mohli ostať ako prostriedky subštandardnej vrstvy jazyka.

V 2. zväzku slovníka sa väčšia pozornosť venovala slovesným väzbám ako dôležitému gramatickému faktoru. Uvádzajú sa tesné pádové väzby (*čo, čoho, koho, čomu, komu, na čo, o čom, čím* ap.), pričom sa vyznačuje aj bezpredmetová väzba osobitným znakom prečiarknutej nuly. Tento znak sa však nikde nevysvetľuje, preto bežnému používateľovi nemusí byť jasný. Bezpredmetová väzba sa spravidla uvádza tam, kde v danom význame jestvuje aj väzba s pádom, inde sa (oprávnene) osobitne nevyznačuje. Zato sa pomerne bohato uvádzajú údaje vyjadrujúce adverbialne určenie: *kam, odkiaľ, kadiaľ, čím* atď., napr. pri slovese *letieť* v 3. význame (*čím; kam; odkiaľ*): *1. najbližším lietadlom, letel z Bratislavy do Košíc*. V takýchto prípadoch by sa žiadalo uviesť aj bezpredmetovú väzbu (*prvýkrát letieť*). Uvádzanie adverbialných určení nie je (a ani nemôže byť) vyčerpávajúce, presné, pretože syntaktická spájateľnosť sa môže rozširovať.

Tak ako v lexike, aj v gramatickej rovine jazyka jestvujú v bežnom vyjadrovaní prvky, ktoré sú za hranicou spisovného jazyka, ale majú pomerne vysokú frekvenciu, napr. *hrať na niečo, zúčastniť sa niečoho, závisieť na niečom*. Slovník z týchto príkladov spracúva sloveso *hrať*, pričom v príslušnom význame uvádza (oprávnene) spisovnú väzbu *hrať na niečom* (*na klavíri, na flaute*). Ponúka sa otázka, či netreba zachytiť frekventovanú väzbu *hrať na niečo* s označením, že ide o nespisovnú (subštandardnú) väzbu.

Ku gramatickému aparátu v slovníku patrí aj poukazovanie na vetnú funkciu výrazu „iba v prísudku“. Takéto vymedzenie je aj pri slove *hotovka* (istá, hotová vec): *je to hotovka*. Toto slovo však má dnes aj inú spájateľnosť (v letákoch sa propaguje *hotovka týždňa*, t. j. hotové jedlo). Je to príklad na to, ako je jazyk v ustavičnom pohybe.

Napokon prichádzame k téme, ktorá je háklivá nielen pre tvorcov slovníka, ale aj pre jeho používateľov. Týka sa oblasti funkčných kvalifikátorov slov. Tie sú v slovníku vypracované aj uplatnené veľmi precízne – patria medzi ne štylistické kvalifikátory (hovorové, knižné, odborné slová, pro-

fesionalizmy, publicizmy, administratívne, poetické, biblické, náboženské lexikálne jednotky), citovohodnotiace kvalifikátory (napr. expresíva, vulgarizmy), kvalifikátory vyjadrujúce časové hľadisko (historizmy, zastarané, archaické slová ap.), kvalifikátory vyjadrujúce územné hľadisko (etnografizmy, regionalizmy), kvalifikátory vyjadrujúce frekvenčné hľadisko (zriedkavé slová) a pridáva sa v našej lexikografii nový kvalifikátor – neoficiálne pomenovania. Tým „háklivým“ bodom pri funkčnom vymedzení je normatívne hľadisko, ktoré kladie pomyselnú čiaru medzi spisovnými a nespisovnými jazykovými prostriedkami. A keďže spisovné sa osobitne nevyčleňujú, pozitívne sa označuje nespisovná lexika, a to ako subštandardné, slangové slová, slová menej vhodné alebo nesprávne. V slovenčine je viac-menej takáto klasifikácia už dlhšie vybudovaná a v novších slovníkoch aj uplatnená, pravdaže, nie v takomto širokom zábere slovnej zásoby. Autori pri funkčnej charakteristike slova z hľadiska normy musia veľmi citlivo zvažovať mnohé činitele, predovšetkým systémovosť, funkčnosť, vžitosť, frekvenciu, potrebu pomenovania (oproti domácejmu slovu), okruh používania, pramenný materiál (či ide o kultivovaný prejav, alebo o prejav nižšej úrovne) a mnohé ďalšie. Mimoriadne citlivý je faktor tradície v hodnotení, teda postoj kodifikátorov a kultivovaných, uvedených používateľov počas dlhoročného jestvovania spisovnej formy slovenčiny. Tak ako dlhá tradícia v akejkoľvek inej oblasti ľudskej činnosti (šport, hudba, vinárstvo, priemyselné odvetvia, kultúra v širokom zmysle atď.) určuje úroveň danej oblasti v istom spoločenstve, aj dlhá tradícia v pestovaní jazyka, v hodnotení jeho prvkov poukazuje na jeho celkovú úroveň a na to, ako reprezentuje dané spoločenstvo ako jeho najdôležitejší znak. Tento aspekt nemožno zanedbávať, hoci mu dakedy protirečí úzus (ovplyvnený nedostatkom vzdelania, kultúry) alebo aj tendencia vývinu najmä pri istých spoločenských zlomoch. Vychádzajúc z tejto úvahy, v súlade s tradíciou sa označujú za nesprávne (napísané kurzívou a vyznačené hviezdíčkou) slová ako *hýčkať* (správne *maznať*), *jednička* (správne *jednotka*), *jedničár* (správne *jednotkár*), *jednať* (správne 1. *konať*, 2. *rokováť*), *krajka* (správne *čipka*), *kornatenie* (správne *kôrnatenie*), *kontraverzia*, *kontraverzný* (správne *kontroverzia*, *kontroverzný*), *kelímok* (správne *téglik*), *kvašák* (správne *kvasák*), *lodyha* (správne *byľ*) atď. Niektoré slová tohto typu sa oprávnene v slovníku jednoducho neuvádzajú, napr. *knedlík*, *jasne* (ako častica). Akýsi medzistupeň medzi spisovným a nespisovným predstavuje hodnotenie vyjadrené slovom

„vhodnejšie“. Toto označenie sa uplatňuje najmä tam, kde dochádza k zmene tradičného hodnotenia, k istému posunu, napr. *krb* (doteraz nespisovné, subštandardné) – vhodnejšie *kozub*, *karafiát* (doteraz nespisovné) – vhodnejšie *klinček*. Príkladom na prehodnotenie je aj pomenovanie *klokan* (oproti zool. názvu *kengura*), ktoré z nespisovnej vrstvy prechádza do spisovnej (hovorovej) zaiste aj pre viaceré nové významy a odvodeniny ako *klokanka*, *klokanovanie*. Zásadne sa prehodnotilo doteraz nespisovné slovo *krabica*, a to na celkom neutrálne, spisovné slovo. Pri ňom sa postoj k tradičnému hodnoteniu prejavuje azda len označením pôvodu (čes.), ale etymológia slova, ktorá sa v slovníku bohato uvádza (napr. lat., nem., angl., maď.), nenesie v sebe prvok negatívneho hodnotenia.

V slovníku sa pomerne bohato rozšírila vrstva nespisovných subštandardných a slangových slov. Je to signál, že funkčná diferenciacia ustavične prebieha, že v komunikácii sa stále viac uplatňujú lexikálne jednotky na zámerné odlišenie od spisovnej normy. Pri subštandardných slovách to však nie sú len jednotky cudzieho pôvodu, ako sa charakterizujú v úvode 1. zväzku slovníka, ale aj domáce slová typu *kádrovák*, *vodičák*, *kraváťa*. V slovníku sa ako subštandardné označuje slovo *letušiak* (*stevard*), hoci v tomto prípade ide skôr o okazionalizmus alebo o žartovné slovo (prípoma nepoukazuje na nespisovnosť). Subštandardná vrstva slov je istou bránou na prílev najmä českých slov, ktoré by sa inak (pre svoju slovotvornú alebo hláskovú podobu) nemohli stať súčasťou slovenského jazyka, preto je tu pri zachytávaní takýchto slov namieste istá opatrnosť. Myslíme na také slová ako *kutil*, *ješitný*, *habaďúra*, *klik*, pri ktorých by bolo vhodnejšie uviesť iba správny ekvivalent, ako napr. pri slovách *jednička*, *hýčkať*. Celkove charakterizovať postavenie slova v slovenskej slovnej zásobe, zohľadňovať všetky aspekty vrátane dlhšej tradície hodnotenia patrí k najťažším a aj najzodpovednejším úlohám tvorcov slovníka.

Pri uvádzaní a posudzovaní ďalšieho, 2. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka sme sa pristavili dlhšie, ako je zvykom pri iných publikáciách, ale v tomto prípade ide o dielo o súčasnej slovenčine zásadného významu, ktoré bude celé desaťročia slovenčinu reprezentovať a ovplyvňovať jej jazykovú kultúru.

Mária Pisárčiková

Ucelený teoretický obraz spisovného jazyka

[DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka. Bratislava: VEDA 2010. 300 s.]

Vedecká publikácia Juraja Dolníka *Teória spisovného jazyka* s podtitulom „so zreteľom na spisovnú slovenčinu“ predstavuje zaujímavý príspevok o komplexnom vzťahu medzi teóriou a praxou kultivovania jazyka. Autor sa v nej zaoberá kľúčovými otázkami a problémami, analýzou metodologickej bázy štandardizovanej teórie. Publikáciu tohto druhu si vynútila súčasnosť a nezvyčajne veľký záujem o pestovanie spisovného jazyka, na druhej strane úpadok kultúry jazyka a reči, laxný vzťah k správnosti používaných jazykových prostriedkov a v neposlednom rade odlišné názory jazykovedcov na jazykové javy.

Publikácia sa skladá zo siedmich kapitol: *Vývin teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, Reálne vs. ideálne a spisovný jazyk, Systém a norma spisovného jazyka, Kultúra a kultivovanie spisovného jazyka, Súčasný jazykovokultúrny svet Slovákov, Spisovná slovenčina a jej nositelia, Rozvíjanie jazykovedného poznávania a chápanie spisovného jazyka*. Na konci knihy je *Posolstvo knihy a Literatúra*.

Napriek tomu, že je reč o vedeckom diele, je to mimoriadne vzrušujúca kniha, ktorá hlboko „zaoráva“ takmer do všetkých oblastí týkajúcich sa jazyka a jeho používateľov, jazykovedcov a kodifikátorov jazykových noriem. Zároveň podáva ucelený teoretický obraz spisovného jazyka, jeho vývinovej línie, počnúc jeho konštituovaním a rozvíjaním až po súčasný stav. Autor analyzuje a sumarizuje najpálčivejšie teoretické i pragmatické otázky a problémy systematického zobrazenia spisovného jazyka a jeho kultivovania. Venuje sa aj základným teoreticko-metodologickým otázkam o súčasných diskusiách a polemikách v odborných kruhoch. Ďalej sa zaoberá dynamikou jazykovedného poznávania, konfrontáciou stavu výskumu a spätého vplyvu na rozvíjanie jazykovednej teórie a metodológie. Upriamuje pozornosť na javy, ktoré sa doteraz odsúvali do úzadia, a to v osobitných kapitolách o jazykovej ideológii a jazykovom sebedomí. Zdôrazňuje, že spisovný jazyk je kultúrny jav, kultúrne dedičstvo, kultúrna hodnota. Kniha obsahuje veľmi zaujímavé ponímané kapitoly o vzťahu spisovnej slovenčiny k češtine a aj o historickej role vzťahu slovenčiny k maďarčine. K hlbšiemu

pochopeniu povahy súčasnej spisovnej slovenčiny a jej nositeľov autor považoval za potrebné vrátiť sa aj k Štúrovej filozofii jazyka.

V publikácii sa stretáme s mnohými jazykovednými výrazmi, termínmi a ich výkladom: *identita jazyka, jazykové vedomie a povedomie, dynamika a funkčnosť jazyka, norma a úzus, kontaktný a fortifikačný jazyk, hodnotiace štandardy, vedomé zásahy a prirodzenosť, jazykový cit, jazyková ideológia a politika, jazyková inteligencia, demokratizácia spisovného jazyka* a pod. Vzniká tu veľa otázok a odpoveď na ne nie je vždy ľahká.

Všetky vymenované pojmy sa podrobne analyzujú, vysvetľujú, definujú, mnohé sa aj ilustrujú konkrétnymi príkladmi. Samozrejme, ako hovorí aj podtitul knihy – vždy so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Mnohé výklady sú však všeobecne platné, uplatniteľné aj na iné jazyky, nielen na slovenčinu.

V slovenskej jazykovede už dlhší čas pretrváva problém preberania cudzích, nových prvkov do jazyka, dnes najmä anglicizmov. V našom prostredí sa stretávame s dvoma protipólnymi postojmi k tejto otázke: s extrémnym purizmom a s absolútnou toleranciou. Jazyková kritika upozorňuje na udržiavanie optimálnej miery tolerancie a varuje pred nekontrolovateľným, neodôvodneným a nefunkčným „nadužívaním“ cudzích výrazov, ktoré signalizuje znížený zmysel pre hodnotu domácich výrazov, stratu úcty k vlastnému jazyku a v neposlednom rade pokles jazykovej kultúry. Tento jav sa vysvetľuje jazykovou nepripravenosťou, pohodlnosťou, nedostatočným poznaním vlastného jazyka, snobstvom, úsilím o zvýraznenie svojej pozitívnej sebarealizácie a informovanosti. Cudzí výraz je opodstatnený len vtedy, keď je potrebný, funkčný a môže sa integrovať do výrazovej štruktúry materinského jazyka. Ukazuje sa, že väčšina používateľov nášho jazyka má záporný postoj k záplave cudzích výrazov, lebo nezodpovedajú objektívnym potrebám jazykového spoločenstva a neobohacujú náš jazyk. Nakoniec osud týchto cudzích výrazov sa ukáže časom v rámci komunikácie, či zostanú okazionalizmami, módnymi výrazmi, alebo nadobudnú stabilitu v našom jazyku. V praxi neraz badáme nesúlad medzi deklarovaným negatívnym postojom používateľov a ich opačným komunikačným správaním. Nesmieme však zabudnúť ani na diferencovanosť používateľov jazyka a kontextové podmienky, v ktorých sa cudzie výrazy vyskytujú, či ich výskyt nesúvisí s nejakými pragmatickými funkciami (či sa prevzatým výrazom dubletizuje a či synonymizuje vyjadrenie).

Podľa autora súčasná slovenčina normálne funguje aj so zreteľom na preberanie slov z angličtiny. Týmto procesom sa prirodzene obohacuje slovná zásoba slovenčiny a používatelia jazyka si sami vyberajú, ktorý jazykový prostriedok potrebujú.

Relatívne veľa priestoru autor venuje vzťahom slovenčiny a češtiny a vzťahom slovenčiny a maďarčiny, a to od historických čias po súčasnosť. Ako je známe, slovenčina sa konštituovala a rozvíjala v nepretržitom bezprostrednom kontakte s češtinou a maďarčinou. Výskum na sledovanie podmienok vzájomného ovplyvňovania týchto kontaktočných jazykov sa zameriaval na prejavy vplyvu na rozličných rovinách jazyka, na symetrickosť a asymetrickosť, na adaptačné procesy, ako aj následky vplyvov v danom jazyku, t. j. čo preniklo z jedného jazyka do druhého, ako tie prvky fungovali a pôsobili na obohacovanie a rozvíjanie daného jazyka a ako vplývali na vzťahy a jazykový život daných spoločností. V centre pozornosti autora nie je systemizácia bohemizmov a hungarizmov v slovenčine, ale osobitosti vzťahu slovenčiny a češtiny v porovnaní s jej vzťahom k maďarčine, a to v historickej retrospektíve. Vzťah slovenčiny k týmto dvom kontaktočným jazykom bol (aj je) diametrálne odlišný. Čeština sa javí ako potenciálny funkčný a zdrojový jazyk, ale súčasne aj ako identifikačný jazyk, ktorý permanentne poskytoval slovenským používateľom výrazové prostriedky podľa ich potreby. Vysoký stupeň príbuznosti a podobnosti češtiny a slovenčiny oprávňuje charakterizovať tieto dva blízke jazyky ako kontaktočné, a nie ako cudzie, pričom vzájomný vplyv vyplývajúci z kontaktu týchto dvoch blízkopříbuzných jazykov nikdy nebol vyvážený. Po rozdelení Česko-Slovenska vzťah medzi Čechmi a Slováckmi sa kvalitatívne zmenil a ich vzájomný vzťah, postoj a vzájomná príťažlivosť vyplývajúca z blízkej etnickej i jazykovej príbuznosti nadobúda novú, pozitívnu kvalitu.

Ináč to bolo vo vzťahu slovenčiny s maďarčinou. Už pri budovaní uhorského štátneho útvaru Slováci vnímali maďarčinu ako ostrý kontrastný, geneticke i typologicky vzdialený jazyk. Kontakt so starou maďarčinou nezanechal v slovenčine také veľké stopy, ako by sa dalo čakať, čo v konečnom dôsledku prispelo k vyhraneniu slovenského národa s vlastným, spisovným jazykom. Kým čeština vo vzťahu k slovenčine zohrala rolu identifikačného jazyka, maďarčine pripadla historická úloha fortifikačného (upevňovacieho) jazyka. Kontrast, ostrá diferenciacia medzi slovenčinou a maďarčinou, upevňoval pocit

a vedomie jazykovej spolupatričnosti Čechov a Slovákov, a to napriek tomu, že uhorský štát odpútal tieto dve blízke etniká; totiž slovenčina a maďarčina reprezentovali etniká patriace do spoločného štátu. Z rozdielneho statusu slovenského a maďarského spoločenstva v uhorskom štáte pramení aj špecifickosť opozície slovenčiny k maďarčine, ktorá sa prejavovala v protiklade prestížnosti maďarského jazyka a provinčnosti slovenského jazyka. Celé dejiny vzťahu slovenčiny k maďarčine sú poznačené napätím, ktoré vyplývalo z tohto protikladu (slovenčina v Uhorsku mala byť národným jazykom len v oblasti vymedzenej etnickými, národopisnými hranicami). Možno konštatovať, že vzťah medzi slovenčinou a maďarčinou so zreteľom na funkcie jazyka spočíval v tom, že maďarčina stimulovala slovenčinu k analogickému fungovaniu, a teda k výraznému zviditeľneniu reálnej existencie tohto národa.

V ďalších kapitolách sa autor venuje otázkam normy a kodifikácie spisovného jazyka. Normy jazyka sú súčasťou hodnotiaceho a jeho hodnotového vnímania. Sú to aktuálne alebo potenciálne kodifikované štandardizácie foriem, ich významov a ich kombinácií. Kodifikácia zvyčajne zaostáva za normou, teda to, čo je v reálnej norme, nemusí sa objaviť v aktuálnej kodifikácii. V tejto súvislosti jestvuje opozícia: norma a úzus. Normovanie kultúrnych jazykov bolo motivované potrebou odstrániť jazykový neporiadok a udržať, udržiavať stabilitu jazykových foriem a ich funkcií, čo je základom normálneho fungovania jazyka, podmienkou uchovania jazykových jednotiek v dlhodobej pamäti a ich bezproblémovej reprodukcii. Závažnou otázkou – nie bezproblémovou – je vzťah nositeľov jazyka k normám. Ideálny stav by bol, keby ich dodržiavali všetci používatelia jazyka, ale nie je to tak, dokonca dlhodobo je to inak. Jazykové nesprávnosti sa nedajú tolerovať, ako sa nedajú tolerovať ani iné prejavy nekultúrnosti. Norma v istých bodoch je alternatívna, čo vnáša do normy napätie, ba sú prípady, keď rozsah alternatívnosti presahuje rámec prijateľnej variantnosti. Ideálna norma predpokladá autoritatívnosť a intolanciu, reálna norma demokratickosť a toleranciu. Ideálna norma je spätá s prestížnymi používateľmi spisovného jazyka, ktorí sú netolerantní voči alternatívam mimo normy, lebo nemožno tolerovať jazykovú nevedomosť, ľahostajnosť, neúctu k jazyku ako ku kultúrnej hodnote. Pri reálnej norme vládne prirodzená tolerancia, zmierňuje sa napätie medzi normou a úzom. Uzuálne je vo vylučovacom vzťahu k okazionálnemu. Uzuálnosť sa vzťahuje na zvyklosť, kým okazionálnosť sa dotýka príležitostnej jedineč-

nosti. Závaznosť môže byť ako vynútená akceptácia štandardizácií alebo ich prirodzené rešpektovanie. V prvom prípade sa spisovná norma presadzuje ako predpis (kodifikátor predpisuje, čo je správne). Aj keď sa používatelia nestotožňujú s predpisom, vyžaduje sa od nich akceptácia normy. Druhý spôsob sa prejavuje vtedy, keď sa spisovná norma interpretuje ako prirodzený regulátor. Úlohou lingvistu zaoberajúceho sa spisovným jazykom nie je len registrovať javy vyskytujúce sa v úze, ale musí ich aj hodnotiť, t. j. spoznať reálny jazykový systém, jeho rozvíjanie a fungovanie, a na základe toho kvalifikovane rozhodovať. Tu vzniká otázka, do akej miery, akým nástrojom môže a má zasahovať jazykoveda do spisovného jazyka, aby prispela k stabilizácii jeho normy a podporovala funkčnú diferenciaciu a rast bohatstva a rozmanitosti jeho prostriedkov. Cieľom zasahovania do jazyka a jeho pestovania je kultivovaný jazyk a rečová kultúra jeho používateľov. Norma však nemá byť strnulá, ale má zachytiť aj dynamiku jazyka, jeho „pružnú stabilitu“, čo ináč znamená, že kodifikácia nemá umelo zadržiavať jeho vývoj. Jazykoveda pri posudzovaní a hodnotení jazykových prostriedkov má mať na zreteli ich funkčnosť, čiže pestovanie a kultivovanie spisovného jazyka má byť funkčne motivované. Kultivačná činnosť má zmenšiť rozpor medzi spisovným jazykom a živou jazykovou praxou. Autor na kontrast jazykov vzdelancov a ľudového jazyka použil túto metaforu: ľudový jazyk je organicky rastúci lesný strom – spisovný jazyk je umelé dielo záhradníka. V tomto duchu sa traduje protiklad „prirodzený“ jazyk vz. „umelý“ jazyk. Z toho vychodí, že nové výhonky jazyka treba ošetrovať, kultivovať záhradníckymi nožnicami. Jemne a s citom. Nejednotný, nerovnaký jazykový cit je však nespoľahlivou oporou správnosti spisovnej slovenčiny.

V závere publikácie sa autor venuje aj osobnosti jazykovedca, ktorý sa má riadiť princípom objektívnosti vo svojom skúmaní jazyka, ale pretože je zároveň aj používateľom svojho jazyka, má k nemu citový vzťah a podľa toho ho aj hodnotí. V tejto dvojitej úlohe je ťažko byť bez predpojatosti, ale lingvista musí plniť svoju povinnosť vo vzťahu k vede, lebo len tak posluží používateľom a svojmu národu. Preňho je záväzné, aby nestratil svoju vedeckú legitimitu a nepodporil deformácie pod rozličnými vplyvmi svojho okolia, prípadne svojho nárečia. Aj pre toto poslanstvo sa zrodila táto kniha.

Edita Chrenková

Príspevok do vejára štylistických náhľadov

[ČECHOVÁ, Marie – KRČMOVÁ, Marie – MINÁŘOVÁ, Eva: *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008. 381 s. ISBN 978-80-7106-961-4]

Trojica autoriek ladila podnety, hlavný motív a nosný koncepčný zámer svojej nateraz ostatnej štylistiky už na sklonku československého obdobia. V roku 1991 zaujala vedeckú a odbornú pozornosť *Stylistika češtiny*, ktorej tvorivú zostavu viedol J. Chloupek. Na overený pracovný skelet publikácie, ktorá ťažila z tradícií lingvoštylistickej teórie medzivojnového obdobia a z jej rozvíjania po roku 1945, v upravenej podobe nadväzovala *Stylistika současné češtiny* (1997). Ďalšie prepracované a doplnené vydanie priniesla *Současná česká stylistika* (2003), ale už bez zastúpenia prof. Chloupeka. Monografia sa stala priamym predstupňom recenzovanej publikácie. Atribút *čeština/česká* pri porovnaní s predchodkyňami už nevstúpil do názvu; myšlienkovu, architektonickú a metodickú je však zreteľne prítomný v celom texte.

Každá súčasť z načrtnutého vejára prinášala do vedeckého prostredia a didaktickej komunikácie okrem štylistických konštánt vždy niečo osobité. Zdôrazňovala sa a napĺňala potreba rozvinúť štylistické bádania do príbuzných okruhov, najmä do teórie komunikácie a intertextu, teórie spisovného jazyka, sociolingvistiky a najnovšie aj korpusovej lingvistiky. Súbežne sa prepracúvala a spresňovala nosná terminológia vedno s metodickými postupmi a ich rozvíjaním na sféru pedagogickej teórie a didaktiky vyučovania slohu v školách. Naliehavú výzvu vždy predstavuje ustavične sa rozširujúce komunikačné pole s vlastnosťou ústnosti (hovorenosti, hovorivosti), počítajúce s priamym a novšie aj multimediálne sprostredkovaným kontaktom. Toto smerovanie umožnilo rozšíriť štylistický akčný priestor na oblasť nielen spisovného, ale národného jazyka a „zrovnoprávniť“ pritom aj neverbálne štylémy. Ostatne, tento zámer sa objavil už skôr v slovenských podmienkach. V 70. – 80. rokoch totiž práce slovenských štylistikov vyplňali medzeru utvorenú nedostatkom českých štylistických prác. *Stylistika* J. Mistríka (1. vyd. 1984, 2. vyd. 1989) bola pripravená pre poslucháčov filologických, ale aj umenovedných disciplín. S kinetickými štylémami ako rovnocennými štylizačnými prostriedkami systémovo pracuje *Stylistika slovenčiny* J. Findru (2004), v pragmatickom svetle aj *Praktická stylistika* D. Slančovej (1994, 2. vyd. 1996).

Zámery českého autorského tria sa celkom prirodzene prejavili aj v rozšírení cieľovej skupiny príjemcov. *Současná stylistika* sa netají úsilím účinne oslovit' široké vrstvy profesionálnych používateľov (českého) jazyka, pravdaže, prvočne vysokoškolských učiteľov a študentov. Je dôležité, že (lingvo)stylistika sa v recenzovanej knihe preukazuje ako otvorená, dynamická vedná disciplína s diachrónno-synchrónne vymedzeným jazykovedným podložím a s oporou v širšom slovanskom kontexte. Okrem identifikácie a usúvzťažnenia štýlových a stylistických uholných kameňov predstavuje aj autorské re/interpretácie starších a novších náhľadov, lokalizovanie „bielych miest“ v českej stylistike a impulzy na ďalšie úvahy. Autorky o. i. na prahu 21. storočia registrujú rýzný vstup elektronicky podmienených komunikátov nielen do používateľskej praxe, ale aj do vedeckej paradigmy. Okrem niekoľkých marginálnych poznámok (napr. na s. 227) však hlbšie analýzy s dôverou prenechávajú iným a na inú príležitosť.

Náročný tvorivý zámer sa odráža v štruktúre publikácie. Dielo je rozvrstvené do 14 vnútorne členených kapitol. Každá z autoriek „obhospodaruje“ vymedzenú súčasť. M. Čechová rozpracúva metodologické otázky, komunikatívne prístupy, diachrónne a didaktické aspekty štýlu a stylistiky a zabezpečuje prepojenie jednotlivých okruhov a syntézu celého publikačného zámeru. M. Krčmová predstavuje problematiku kompozície (slohové postupy, horizontálne a vertikálne členenie textu) a výrazu (systematika inventára štýlém). E. Minářová venuje pozornosť teórii funkčných štýlov, štýlotvorným faktorom (činiteľom) a publicistickému štýlu. Po každej kapitole sa adresát oboznamuje aj so špecializovaným prehľadom bibliografických odkazov. Prirodzeným osudom kolektívnych publikácií sú osobitosti individuálneho autorského štýlu. Aj v diele sú zrejmé, ale nefragmentarizujú jeho obsahovo-tematický základ. Rámcové súčasti pohotovo vymedzujú teoreticko-metodologický a argumentačný areál. Bibliografické odkazy z hlavného textu sa v nich už neopakujú – záverečný zoznam základnej literatúry napĺňa najmä nosná (česká) knižná a zborníková produkcia. Bokom neostávajú ani hlavné gramatické príspevky; doplnkovú množinu utvárajú zahraničné zdroje vrátane kľúčových slovenských diel. Podobne ako v predchádzajúcich vydaniach, i tu zaujme rozmerný 23-stránkový, výpovedne nasýtený, ale nepríliš praktický vecný register.

Současná stylistika v úvodnej kapitole pripomína vedecké zdroje (českej) stylistiky; nachádza ich v náhľadoch J. Jungmanna z 1. polovice 19.

storočia. Neobchádza ani vzťahy medzi funkčným jazykom a funkčným štýlom v poňatí B. Havránka z prvorepublikového a vojnového obdobia. Štýl/sloh vymedzuje a charakterizuje prostredníctvom koncepcie K. Hausenblasa (1971). Štylistiku poníma ako strechovú disciplínu, štýl ako prienik integrujúcich a diferencujúcich trendov, a to bez uprednostňovania niektorého člena dvojice (s. 55). V línii termínov *jazykový prejav – prehovor – diskurz – komunikát – text – štýléma* sa jednotlivé pojmy osvetľujú v prieniku s koncepciami J. Mistríka a J. Findru. Netreba pripomínať, že odborný kontext českej štylistiky so slovenskými bádaniami autorky dobre poznajú. Kniha sa odvoláva na práce J. Mistríka, J. Findru, M. Ivanovej-Šalingovej, Š. Peciara, J. Mlacka, D. Slančovej, ale vyhranenejšie sa viaže na české zdroje. Z vedeckého a empirického hľadiska ľudsko-optimisticky vyznieva poznámka o tendovaní etapy postmodernistického chaosu k obdobiu postupujúceho istý poriadok (s. 19).

Hovorový štýl a štýl umeleckej literatúry sa podľa autoriek javí ako štýl náročný na pozorovania, analýzy a interpretácie. Ako schodná cesta (aj) na jeho spoznávanie a profilovanie sa ukazuje pestovanie štylistickej komparatistiky, diachrónnej štylistiky a rozvíjanie didaktiky slohu. Ako je známe, podmienky na skúmanie hovorového štýlu v českých podmienkach znáročňujú „prierezové“ jazykové útvary kotviace v ústnej komunikačnej sfére – obecná čeština a tzv. bežne mluvená čeština/bežná mluva, ktorá atakuje vyššie útvary národného jazyka. Novšie náhľady (napr. J. Svobodovej) v tomto okruhu uprednostňujú združené pomenovanie *štandardný jazyk*. Autorky monografie v zhode s F. Danešom nezastávajú názor o posilňovaní statusu tzv. hovorovej češtiny. Ide o teoretickú otázku, ktorá sa rieši aj v slovenských podmienkach, a to najmä pri zvažovaní ne/jestvovania hovorovej slovenčiny. Ako pracovné riešenie sa ponúka výskum vzťahu spisovnosť – hovorovosť nie v útvarovom vymedzení, ale skôr v interdisciplinárnom lokalizovaní ústnosti v službách príslušnej komunikačnej situácie. Takéto vymedzenie by sa podľa nášho názoru úspešne postaralo o včlenenie tých komunikátov pod krídla hovorového štýlu, ktoré sa pričinením značnej miery spontánnosti k nemu príliš nehlásia. Relativizovanie spisovnosti ako limitujúcej (etalónovej) vlastnosti nevyhnutnej na vymedzovanie (funkčného) jazykového štýlu je už solídne vyargumentovanou záležitosťou aj v slovenských, nielen v českých podmienkach.

Zaujímavý posun predstavuje rozpracovanie štýlotvorných faktorov. V diele sa stotožňujú s komunikačnými činiteľmi, ktoré sú previazané dobovým, sociálnym, politickým a i. kontextom. V ich zostave sa objavuje jazyková situácia, spoločenstvo komunikantov a oprávnené aj téma (relativizovaná v náhľadoch K. Hausenblasa z 50. rokov). Podporujeme názor, že najvyšším komunikačným cieľom v dorozumievaní by sa mala stať komunikačná úspešnosť jeho účastníkov. Pragmatické črty sústavy neverbálnych podmienok sú teda nadradené nad štýlotvorné faktory. Predstavenie siete štýlotvorných faktorov je však v publikácii vcelku tradičné.

Pojem „funkčný štýl“ je v napätí k individuálnym (subjektívnym) štýlom vymedzovaný ako objektívny, interindividuálny, mimopersonálny štýl, „určitá abstrakcia“ pri sledovaní funkcie komunikácie (s. 93). Klasifikácia štýlov sa opiera o známe náhľady J. Mistríka z rokov 1984 až 1997. Autorky popri ustálených primárnych štýloch známych z vymedzení A. Jedličku – B. Havránka predstavujú aj otvorený súbor sekundárnych štýlov. Svoje miesto v ňom nachádza konverzačný, reklamný, učebný, esejistický a epištolárny štýl. Je prínosné, že sa početnosť primárnych štýlov nerozširuje; pochopiteľne, sekundárne štýly sú z hľadiska typologizovania zraniteľnejšie.

Slohovopostupová rovina textu sa v zmysle názorov J. Mistríka (1997) zaraďuje do okruhu pojmu „kompozícia“. V rodine slohových postupov – autorky používajú aj súbežný termín *všeobecné modely* – okrem ustálenej štvorice vystupuje úvahový slohový postup. Slohové útvary v V. kapitole, v podkapit. 3.6 vymedzované ako „konkrétne realizácie abstraktných textových modelov [...] formálne a obsahovo uzavreté kontextové celky“ (s. 118) vo svojom tranzitnom umiestnení sťažujú vymedzenie žánru. Ten je predsa do istej miery takisto modelovou štruktúrou s predpokladmi na parolové uplatnenie, nielen hotovým typom textu, ktorý sa hlási k jednotlivým oblastiam komunikácie (porov. charakteristiku žánru na s. 118). Pojmové prieniky až vzájomná zamieňavosť medzi slohovým útvarami a žánrom sa zvyrazňujú napr. v VIII. kapitole pri vymedzovaní konštituujuúcich faktorov odborného funkčného štýlu. 5. podkapitola pod slohovými útvarami mieni žánre; v XI. kapitole na s. 292 už nachádzame podkapitolu s názvom *Žánre rečníckej komunikácie a ich normy*. V XII. kapitole sa takisto vyskytuje slabšie miesto v podobe formulácie o čiastkových funkčných štýloch vnútri publicistického štýlu – spravodajskom, analytickom a beletristickom (s.

251). V spomínanej triáde sa ustálené vymedzujú žánre, príp. žánrové skupiny publicistického štýlu. V 9. podkapitole spomínanej kapitoly nachádzame podnetné úvahy o výstavbe komunikátov a intertextovosti; ich výstužou sa stáva nepretržitost' bytia, komunikovania a štýlu.

V rámci autorského zámeru sa od makrokompozície („architektúry textu“) prepracúvame k výrazovej stránke textu. Pri predstavovaní slohových charakteristík a usúvzt'ažňovaní štýlotvorných možností jednotlivých súčastí jazykového inventára zaujme výberové, inšpiratívne poukazovanie na citlivé miesta v ich štylistike, t. j. v schopnosti preberať na seba a naplňať štýlotvorné poslanie. Nielen (ale aj) v češtine ide o vokatív, o unifikácie adjektívnych tvarov (s. 144 a nasl.), o problematiku jazykovej módy (s. 162), hromadenie predpôn, trend neprechyľovať, o vzrast produktívnosti tvorenia substantív vyjadrujúcich vlastnosti príponou *-ost'* z akostných adjektív (s. 164 a nasl.). V okruhu štýlém sa účelne zaochádza s dvojicou pripravenosť – nepripravenosť (s. 190 a nasl.). Dôležité je vedomie, že podstatou štylizácie je výber z jazykového inventára celého národného jazyka.

VII. až XII. kapitola podľa koncepcie overenej už vo východiskovej kolektívnej monografii J. Chloupka a kol. (1991) približujú jednotlivé konštitujúce faktory s ich uplatňovaním vo funkčných štýloch. V XIII. a XIV. kapitole sa uvádzajú kondenzované až lakonické náhľady na prienikové štýlové pásma a aplikácie „štýlových“ (dielo oproti termínu „štylistický“ favorizuje práve uvedený termín) poznatkov v pedagogickej praxi. Hodnotné je napojenie štylistiky na koncept konverzačnej analýzy prostredníctvom poukazov na spätie lokučnej, ilokučnej a perlokučnej zložky textu; na oprávnenosť si nárokuje poukazy na obchádzanie receptívnej fázy textu v lingvistickej teórii (s. 349). Expektácii, t. j. očakávaniam príjemcu, mali by podliehať aj aktivity pôvodcu. V tomto názore spočíva aj jednoznačná potreba komunikačnej spolupráce, bez ktorej sa nezaobíde nijaký perspektívny text. Obe finálne kapitoly majú zámer byť aj prijateľnou syntézou celého diela a premostením problematiky so záverečnými poznámkami. Prirodzene, autorky si ani tu neuzurpujú „právo posledného slova“.

Současná štylistika sa predstavuje ako otvorené, tolerantné dielo s realistickým ponímaním a využitím svojho predmetu pozornosti. Odhliadnuc od málopočetných diskusných miest je jej prednosťou dôraz na vzbudzovanie/posilňovanie záujmu o kultivovanú (spisovnú) češtinu. Autorská zostava

však priesračne argumentuje, že jej bezpečné poznanie a tvorivé ovládanie by sa nemalo stať jediným kultúrnym cieľom. Stále vážnejšiu štylistickú, štýlovú, ale aj všeobecnejšiu spoločenskú rolu totiž nadobúda žurnalistická komunikačná sféra a profesiové dorozumievanie. V ich pracovnom areáli sa pod tlakom „multimodálnych“ kódových sústav „rehabilitujú“ aj iné prvky, prostriedky a postupy než iba súčasti s hovorovo-spisovným pôvodom. Monografia tak potvrdzuje už známy odklon od etalónu tzv. dobrého štýlu, ktorý v minulosti utvárala umelecká literatúra. Jednoznačne však treba súhlasiť s jednou z kľúčových myšlienok publikácie: jazyk zostane súčasťou duchovnej kultúry každého ambiciózneho komunikujúceho spoločenstva.

Vladimír Patráš

SPYTOVALI STE SA

Prehrdzavenie kovu. – Jedna z mnohých otázok, ktoré sme dostali do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, týkala sa slova *prehrdzavenie*. Opytujúci žiadal jeho presný výklad a slovami „keď sa na kove vytvorí hrdza“ opísal význam, v ktorom sa s ním stretáva.

K nedokonavému slovesu *hrdzavieť* vo význame „stávať sa hrdzavým, pokryť sa hrdzou“ je v slovenčine na vyjadrenie ukončeného deja známe dokonavé sloveso *zhrdzavieť* či menej používané *zahrzavieť*. Popri nich je rozšírená aj tretia podoba *prehrdzavieť*, pričom najčastejšie používaný je tvar slovesného podstatného mena *prehrdzavenie*. V Slovenskom národnom korpuse sú takéto doklady z tlače: *teraz v zime nám prehrdzavelo vodovodné potrubie; plech časom úplne prehrdzavie a začne prepúšťať vodu; záruka proti prehrdzaveniu karosérie; chrániť radiátory pred rýchlym prehrdzavením*. Zo slovesa *prehrdzavieť* je utvorené aj prídavné meno *prehrdzavený*, ktoré je tiež veľmi frekventované, napr. *príčinou podľa polície bola prehrdzavená plynová prípojka; zubom času prehrdzavený topolčiansky zimný štadión; splodiny unikajúce cez prehrdzavenú stenu výfuku* (SNK).

Absencia spracovania slovesa *prehrdzavieť* v starších aj novších výkladových slovníkoch by mohla vyvolať dojem, že ide o nové slovo (pravdepodobne preto sa aj pisateľ obrátil na jazykovú poradňu), no vyvracia ho napríklad jeho použitie v dvojslovnom termíne *prehrdzavenie povlaku* v staršej Československej štátnej norme z r. 1979. Z významového hľadiska je sloveso *prehrdzavieť* veľmi blízke slovesu *zhrdzavieť* a takto sa často aj používa, no uprednostňuje sa pri vyjadrení vyššieho stupňa zhrdzavenia nejakého predmetu, keď je predmet nielen pokrytý hrdzou, ale hrdza zasiahla aj jeho vnútro, teda preniká cez kov (hovorovo „keď je prežratý hrdzou“). Označenia *prehrdzavená karoséria, prehrdzavené potrubie* sa pociťujú intenzívnejšie ako *zhrdzavená karoséria, zhrdzavené potrubie* a často vyjadrujú aj fyzické porušenie kovu končiacie sa jeho prederavením. Tento predpoklad dokazujú aj ďalšie texty vybrané z novinových článkov: *Veľakrát ani samotní majite-*

lia nevedeli, čo vlastnia, až keď im v starých maštaliach začalo niečo kvapkať zo stropu. To prehrdzavené sudy s pesticídmi schované na povale dali o sebe vedieť. – Statické posudky podľa neho ukázali, že uzatvorené profily sú výrazne skorodované, miestami prechádzajú až do lokálneho prehrdzavenia. – Potom nasleduje základný antikorózný a vrchný ochranný náter. Ak niektoré miesta nenatriete, rýchle prehrdzavejú a pretekajú. Vyjadrenie takéhoto významového rozdielu medzi slovesami zhrdzavieť a prehrdzavieť je v niektorých situáciách, napríklad pri predaji auta, veľmi potrebné a dôležité (na auto so zhrdzavenou karosériou sa bude pravdepodobne nazeráť inak ako na auto s prehrdzavenou karosériou, napr. pri určovaní ceny).

Vzťah medzi slovesami zhrdzavieť a prehrdzavieť je čo do vyjadrenia rozličnej intenzity zasiahnutia podobný ako napr. pri dvojiciach sloviess zhnúť – prehnúť („podľahnúť hnilobe“) alebo zmoknúť – premoknúť („byť zasiahnutý dažďom“), pričom predpona *pre-* má v uvedených odvodeninách podobnú funkciu.

Zo spomenutých dokladov a z naznačeného významu slovesa *prehrdzavieť* vyplýva potrebnosť jeho zaradenia do Pravidiel slovenského pravopisu či Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ako aj do príslušného zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka.

Iveta Vančová

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Blahodárny alebo blahodarný?

IVETA VANČOVÁ

S prídavným menom *blahodarný* vo význame „prinášajúci blaho“ sa stretávame najmä v súvislosti s rozličnými liečivými či kozmetickými prípravkami, ktoré nám pomáhajú udržiavať, prípadne zlepšovať náš zdravotný stav alebo celkovú fyzickú kondíciu, napr. lieky, čaje, rastlinné výťažky, kúpele, krémy. Vo frekventovaných slovných spojeniach, ako napr. *blahodarný vplyv na organizmus*, *blahodarné pôsobenie kúpeľov*, *blahodarné účinky minerálnej vody*, sa často používa aj nesprávna podoba prídavného mena *blahodárny*. Zložené prídavné meno *blahodarný* bolo utvorené z podstatného mena *blaho* a z druhej časti *-darný* súvisiacej so slovesom *darovať*. Krátka samohláska *a*, ktorá je v slovese *darovať*, sa zachováva aj v prídavnom mene *blahodarný*, ako aj v ďalších zložených slovách s rovnakou druhou časťou, napr. *zákonodarný* – *zákonodarný orgán*, *zákonodarné zhromaždenie* alebo *životodarný* – *životodarná tekutina*, *životodarná vlaha*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 6, 8. februára, s. 19)

O slove deň

SILVIA DUCHKOVÁ

V slovenčine sa jednotlivé podstatné mená zaraďujú do vzorov podľa rodu a zakončenia v základnom tvare a pri skloňovaní pribierajú pádové prípony podľa príslušného vzoru. Niekedy sa však stretáme s nepravidelnosťami. Napríklad slovo *deň* sa podľa zakončenia zaraďuje medzi mužské podstatné mená vzoru *stroj*, ale má nepravidelné skloňovanie: v lokáli jednotného čísla má tvar *dni*, ale vo zvrate *vo dne* či *vo dne v noci* má tvar

s príponou *-e*, v nominatívne a akuzatívne množného čísla má tvar *dni* (porov. *stroje*), v genitívne množného čísla je to tvar *dní* (ale *strojov*). Táto nepravidelnosť súvisí s tým, že slovo *deň* je veľmi staré, ešte praslovanské slovo. Historicky pôvodná forma tvaru množného čísla by mala byť *dne*, genitív *dien*. Tento stav sa pod vplyvom podstatných mien *noc*, množ. číslo *nocí*, genitív *nocí* a *kost'*, množ. číslo *kosti*, genitív *kostí* zmenil a vyvinul sa nový tvar *dni*, genitív *dní*. Hoci by sme v súčasnej slovenčine očakávali tvary množného čísla podľa vzoru *stroj*, t. j. *dne*, gen. *dňov*, vzhľadom na to, že slovo *deň* patrí do základnej slovnej zásoby a vyznačuje sa vysokou frekvenciou, zostalo zachované v týchto z hľadiska súčasného jazyka nepravidelných formách.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 8, 22. februára, s. 19)

O predložkách okrem a mimo

IVETA VANČOVÁ

Predložka *mimo* sa v slovenčine používa pri vyjadrení vyňatia z nejakého miesta, času, deja alebo stavu, napr. *nachádzať sa mimo budovy*, *vybavovať mimo konzultačných hodín*, *vyhodnotenie mimo súťaže*, *aktivity mimo vyučovania*. V športovej terminológii sa s predložkou *mimo* môžeme stretnúť v ustálenom spojení *postavenie mimo hry*. Ako zriedkavé sa hodnotí používanie uvedenej predložky vo významoch *popri*, *pozdĺž*, *vedľa*, napr. *prechádzali mimo nášho domu*. Často sa však predložka *mimo* používa aj vtedy, keď chceme vyjadriť vylúčenie z istého počtu, napr. *na toto miesto majú zákaz vstupu všetky osoby mimo určených pracovníkov*, *mimo nás tam nikto neprišiel*, *na slávnosti sa zúčastnili zástupcovia všetkých obcí v okrese mimo našej*. V takýchto spojeniach sa má použiť predložka *okrem* – *okrem nás tam nikto neprišiel*, *na toto miesto majú zákaz vstupu všetky osoby okrem určených pracovníkov*, *na slávnosti sa zúčastnili zástupcovia všetkých obcí v okrese okrem našej*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 12, 20. marca, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300